

К-14038
П299478

ISSN 0453-8048

ISSN 0320-8303

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 186

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

Випуск 14

60 к.

Вісн. Харк. ун-ту, 1979, № 186; 1—57.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00289605

8

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Перепелица А. М., Ключко Е. С.</i> Новая Конституция СССР — важный этап развития социалистической демократии	3
<i>Ярмоленко А. И.</i> О методологической роли анализа категории собственности в исследовании социально-классовой структуры	8
<i>Астахова В. И.</i> Демографическая характеристика интеллигенции в развитом социалистическом обществе	15
<i>Полякова К. А., Маленкова Л. А.</i> Привлечение трудящихся к управлению — социальная функция руководителя производственного коллектива	22
<i>Поступной А. Н.</i> Внутренняя природа формирования качества хозяина производства и специфика ее проявления в условиях социализма	27
<i>Николаевский Н. Ф., Поступной А. Н.</i> Комплексный подход к воспитанию у советских тружеников хозяйственного отношения к производству	33
<i>Уколов А. И.</i> Личность политинформатора и эффективность политинформационного процесса в производственном коллективе	39
<i>Чижиков В. А.</i> Место и роль социально-классовой общности в становлении советского народа	45
<i>Сазонов Н. И., Ткаченко И. Е., Дмитришин А. Д.</i> Критика буржуазной концепции противопоставления производства потреблению при социализме. (На примере французского «советоведения»)	51

З М І С Т

<i>Перепелица А. М., Ключко Е. С.</i> Нова Конституція СРСР — важливий етап розвитку соціалістичної демократії	3
<i>Ярмоленко А. І.</i> Про методологічну роль аналізу категорії власності у дослідженні соціально-класової структури	8
<i>Астахова В. І.</i> Демографічна характеристика інтелігенції в розвинутому соціалістичному суспільстві	15
<i>Полякова К. О., Маленкова Л. А.</i> Залучення трудящих до управління — соціальна функція керівника виробничого колективу	22
<i>Поступной О. М.</i> Внутрішня природа формування властивості господаря виробництва і специфіка її вияву в умовах соціалізму	27
<i>Ніколаєвський М. Ф., Поступной О. М.</i> Комплексний підхід до виховання у радянських трудівників господарського ставлення до виробництва	33
<i>Уколов А. І.</i> Особа політінформатора і ефективність політінформаційного процесу у виробничому колективі	39
<i>Чижиков В. А.</i> Місце і роль соціально-класової спільності в становленні радянського народу	45
<i>Сазонов М. І., Ткаченко І. Є., Дмитришин А. Д.</i> Критика буржуазної концепції протиставлення виробництва споживанню при соціалізмі. (На прикладі французького «радянознавства»)	51

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
№ 186

НАУКОВИЙ КОМУНІЗМ

ВИПУСК 14

Заснований у 1966 р.

ХАРКІВ
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1979

66.017

Научный коммунизм, вып. 14. Вестн. Харьк. ун-та, № 186. Харьков, издательское объединение «Вища школа», 1979. 57 с.

В вестнике рассматриваются вопросы развития социалистической демократии в свете новой Конституции СССР, дается демографическая характеристика советской интеллигенции в развитом социалистическом обществе, освещаются проблемы привлечения трудящихся к управлению и формирования у них качества хозяина производства. Критикуется буржуазная концепция противопоставления производства и потребления при социализме.

Для научных работников и преподавателей.

Редакційна колегія. д-р філос. наук М. І. Сазонов (відп. ред.), канд. філос. наук М. М. Копаниця (заст. відп. ред.), канд. філос. наук Б. Т. Личко, А. Д. Дмитришин (відп. секр.).

Адреса редакційної колегії: 310077, Харків-77, майдан Дзержинського, 4, університет, кафедра наукового комунізму, тел. 40-18-63.

Редакція гуманітарної літератури

ВЕСТНИК ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

№ 186

Научный коммунизм

Выпуск 14

На украинском языке

Харьков

Издательство при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа»

Редактор *В. К. Горбатько*
Художній редактор *В. Б. Мартиняк*
Технічний редактор *Г. П. Александрова*
Коректор *М. Ф. Христенко*

Информ. бланк № 4072

Здано до набору 12.01.79. Підп. до друку 13.06.79.
БЦ 09158. Формат 60×90^{1/16}. Папір друк. № 3. Літ. гарн. Вис. друк. 3,5 умовн. друк. арк. 4,2 обл.-вид. арк. Тираж 1000 прим. Вид. № 726. Зам. 233. Ціна 60 к.

Видавництво при Харківському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа».
310003, Харків-3, вул. Університетська, 16.

Харківська міська друкарня № 16 Обласного управління у справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі.

310003, Харків-3, вул. Університетська, 16.

10504-065
M226(04)-79

© Харківський державний університет, 1979

Центральна наукова
бібліотека АДУ
100479

А. М. ПЕРЕПЕЛИЦЯ, канд. іст. наук, Є. Є. КЛЮЧКО

НОВА КОНСТИТУЦІЯ СРСР — ВАЖЛИВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

В теоретичній і практичній діяльності КПРС чільне місце займають питання зміцнення соціалістичної держави, розвитку демократії, вдосконалення правової системи соціалізму. В постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслювалося, що сучасний етап розвитку радянського суспільства позначений дальшим зміцненням і розвитком соціалістичної державності, послідовним розгортанням соціалістичного демократизму [5, с. 12].

Особливе місце серед законів Радянської держави посідає Конституція СРСР, яка закріплює суспільний і державний устрій, систему, а також принципи організації і діяльності вищих і місцевих органів державної влади, принципи виборчого права, прав і обов'язки громадян.

Необхідність прийняття нової Конституції СРСР була обумовлена новим етапом розвитку радянського суспільства — побудовою розвинутого соціалізму, що характеризується великими досягненнями в економіці і суспільному житті нашої країни. В СРСР виникла нова історична спільність людей — радянський народ. Держава диктатури пролетаріату перетворилася в загальнонародну державу.

Нова Радянська Конституція характеризується перш за все демократизмом, що виявився вже під час розробки і прийняття Основного Закону. Обговорення його проекту стало справді всенародним. В ньому взяло участь 145 млн. чоловік. Внесені численні пропозиції, значною мірою були враховані при остаточній доробці тексту Конституції. Змін зазнали 118 з 173 статей, було додано одну нову статтю (ст. 8). Остаточний проект Основного Закону є, таким чином, результатом колективної творчості всього радянського народу.

Демократизм пронизує весь зміст Конституції. В ній проголошується, що СРСР є загальнонародною державою, яка «виражає волю і інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих усіх націй і народностей країни» (ст. 1) і що «вся влада в СРСР належить народові» (ст. 2).

Радянська Конституція проголошує: «Основу економічної системи СРСР становить соціалістична власність на засоби виробництва...» (ст. 10). Суспільна власність є матеріальною базою справжньої демократії, яка в умовах соціалізму не обме-

жується політичною сферою, а розповсюджується і на економіку — вирішальну галузь суспільного життя.

В Конституції визначені також основні напрями поглиблення демократії в нашій країні. Це — перш за все, дальше підвищення ролі Рад народних депутатів, які становлять політичну основу СРСР. Радам підзвітні і підконтрольні виконавчі, управлінські і судові органи.

Верховна Рада СРСР правомочна вирішувати всі питання, віднесені Конституцією до відання радянської держави (ст. 108). Місцеві Ради «забезпечують комплексний економічний і соціальний розвиток на їх території» (ст. 147).

В умовах розвинутого соціалізму значно зростає роль Комуністичної партії в житті радянського суспільства, що знайшло відображення в новій Конституції. «Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій, — говорить в ст. 6, — є Комуністична партія Радянського Союзу».

Ця стаття нашого Основного Закону викликала багато нападок з боку буржуазної преси. Так, газета «Корьере делла сера» писала, що «разом з новою конституцією радянська держава офіційно перетворюється на партію» [6, с. 57]. Проти керівної ролі комуністичної партії в соціалістичному суспільстві виступають опортуністичні і ревізійні елементи. Вони проповідують теорію політичного плюралізму. Роль партії в такому випадку зводиться лише до ідейно-освітньої роботи, а демократія, по суті, не відрізняється від буржуазної.

Керівна роль КПРС в нашому суспільстві обумовлена об'єктивними факторами, перш за все, потребами будівництва комунізму. На Нараді комуністичних і робітничих партій 1969 р. у Москві відзначалося, що «соціалістичні перетворення, будівництво нового суспільства являють собою складний і тривалий процес» [3, с. 303]. КПРС, яка озброєна передовою марксистсько-ленінською теорією і об'єднує в своїх лавах найбільш передову і свідому частину трудящих, забезпечує наукове керівництво будівництвом безкласового суспільства. Свої функції Комуністична партія виконує, не підмінюючи держави, а діючи в рамках Конституції (ст. 6).

Важливим інститутом радянської демократії є громадські організації: профспілки, комсомол та інші. Вони «беруть участь в управлінні державними і громадськими справами, у вирішенні політичних, господарських і соціально-культурних питань» (ст. 7). Через профспілки трудящі залучаються до вирішення питань розвитку виробництва, культури, соціально-побутового обслуговування, а профспілки в свою чергу виступають як організації, що захищають права і інтереси трудящих.

Багатогранна діяльність комсомолу охоплює сфери матеріального виробництва і комуністичного виховання молоді.

Розвиток громадських організацій у сучасний період характеризується розширенням демократичних основ їх структури і діяльності з метою забезпечення якомога сприятливіших умов для розвитку соціальної активності трудящих.

Основоположники наукового комунізму відводили колективу важливу роль у житті суспільства. «Тільки в колективі, — писали К. Маркс і Ф. Енгельс, — індивід дістає засоби, що дають йому можливість всебічно розвивати свої задатки, і, значить, тільки в колективі можлива особиста свобода» [1, т. 3, с. 70]. Трудові колективи є важливим елементом політичної системи суспільства розвинутого соціалізму. Розгортання соціалістичної демократії виявляється в розширенні їх прав згідно з новою Конституцією: вони беруть участь в обговоренні і вирішенні державних і громадських справ, у плануванні виробництва, підготовці і розстановці кадрів, в обговоренні і вирішенні питань управління підприємствами і установами (див. ст. 8).

Невід'ємною рисою соціалістичного демократизму є права і свободи громадян, які забезпечує і гарантує держава. Але це не означає, що відпадає необхідність у конституційному закріпленні правового положення особи при соціалізмі. «Звід законів, — писав К. Маркс, — є біблія свободи народу» [1, т. 1, с. 59]. В другому розділі Конституції — «Держава і особа» — зафіксовані права і свободи радянських громадян, здійснення яких стало можливим в результаті побудови в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства.

Однією з основних ознак розширення соціалістичної демократії в період, коли вона набула характеру всенародної, є забезпечення всім громадянам СРСР рівних прав, свобод незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії (ст. 34—36). Конституція збагачує зміст цілого ряду законодавчих положень про права. Так, в галузі політичних прав закріплено право на участь «в управлінні державними і громадськими справами, в обговоренні і прийнятті законів та рішень загальнодержавного і місцевого значення» (ст. 48). Кожний громадянин СРСР «має право вносити в державні органи і громадські організації пропозиції про поліпшення їх діяльності, критикувати недоліки в роботі» (ст. 49).

Отже, соціалістичний лад забезпечує громадян усією повнотою соціально-економічних, політичних і особистих прав, які розширюються в міру виконання програм соціально-економічного і культурного розвитку. Це свідчить про високий рівень розвинутої радянської демократії.

Поряд з правами Конституція СРСР закріплює політичні свободи. Буржуазні критики радянської політичної системи

твердять, що соціалізм означає заперечення політичних свобод, які б давали громадянам змогу брати активну участь у громадському житті. Так, західнонімецька газета «Франкфуртер альгемайне» пише, що ці свободи «звужуються». На Заході ведеться посилена кампанія «на захист прав і свобод», які нібито нехтуються в соціалістичному суспільстві [6, с. 53]. В дійсності соціалізм, особливо розвинутий, забезпечує численні політичні свободи, які нова Конституція СРСР закріплює. Це — свобода слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 50). Свобода слова передбачає право критикувати недоліки в роботі державних і громадських організацій, службових осіб. Про розширення радянської демократії красномовно свідчить внесення в Конституцію положення про те, що «переслідування за критику забороняється. Особи, які переслідують за критику, притягаються до відповідальності» (ст. 49).

Конституція СРСР проголошує особисті свободи людини, такі, наприклад, як недоторканість особи. В нашій країні ніхто не може бути арештований інакше як на підставі судового рішення (ст. 54). Громадянам СРСР гарантується недоторканість житла і охорона особистого життя (ст. 55—56). В Основному Законі підкреслюється, що «поважання особи, охорона прав і свобод громадян — обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб» (ст. 57).

Разом з тим у Конституції зазначається, що названі свободи мають бути використані «відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення та розвитку соціалістичного ладу...» (ст. 50).

Права і свободи, зафіксовані в Конституції, є правовою основою участі громадян нашої країни в управлінні державою, служать засобом залучення мас до активного громадсько-політичного життя.

На відміну від капіталістичних країн Радянська держава не лише проголошує права і свободи особи, а й гарантує їх.

Основні права і свободи трудящих СРСР гарантуються економічно, політично, ідеологічно і юридично. Характерною рисою нової Конституції є дальше розширення всього комплексу гарантій прав і свобод громадян. В економічній галузі це — панування соціалістичної власності і відсутність експлуатації людини людиною. Економічні гарантії розвиваються в міру створення матеріально-технічної бази комунізму.

Політично основні права і свободи громадян СРСР гарантуються належністю державної влади народові, про що говорить у ст. 2 Конституції. До політичних гарантій відноситься також керівна роль у суспільстві Комуністичної партії, розвиток демократичних начал у житті і діяльності самої партії.

Реальність прав і свобод громадян забезпечується вихованням їх у дусі соціалістичного демократизму і нетерпимості до всяких порушень соціалістичної демократії.

У суспільстві розвинутого соціалізму значно зміцнені юридичні гарантії прав і свобод громадян. Так, право на участь в управлінні державою забезпечується можливістю обирати і бути обраними до Рад народних депутатів та інших виборних державних органів, брати участь у всенародних обговореннях і голосуваннях, у народному контролі, у роботі державних органів, громадських організацій та органів громадської самодіяльності, у зборах трудових колективів і за місцем проживання (ст. 48).

Право вносити в державні органи і громадські організації пропозиції про поліпшення їх діяльності, право критикувати недоліки в їх роботі також гарантуються новою Конституцією, в якій розвивається і закріплюється інститут оскарження незаконних дій будь-якої службової особи і установи. Згідно з Конституцією громадяни СРСР мають право «оскаржити дії службових осіб, державних і громадських органів», відшкодувати втрату, заподіяну незаконними діями державних і громадських організацій, а також службових осіб (ст. 58).

Надаючи громадянам СРСР широкі права і свободи, соціалістичне суспільство покладає на них і цілий ряд обов'язків, найважливіші з яких закріплені в Основному Законі нашої держави. Громадяни зобов'язуються «додержувати Конституції СРСР і радянських законів, поважати правила соціалістичного співжиття, з гідністю нести високе звання громадянина СРСР» (ст. 59), «оберігати інтереси Радянської держави, сприяти зміцненню її могутності і авторитету» (ст. 62). Конституція закріплює і деякі інші обов'язки громадян СРСР.

Буржуазна преса твердить, що обов'язки радянських людей «беруть гору над правами... обмеження зводять нанівець користування громадянськими правами» [6, с. 56]. Однак у будь-якому суспільстві не може бути прав без обов'язків. Сама логіка соціалістичного співжиття передбачає певне обмеження прав окремих осіб на користь громадських інтересів.

У соціалістичному суспільстві, на відміну від буржуазного, існує єдність корінних інтересів держави і особи. Проте це не означає повного збігу їх інтересів. Тому в Конституції СРСР і закріплюються обов'язки всіх громадян перед суспільством і державою. В умовах розвинутого соціалізму зростає значення дотримання усіма членами суспільства своїх обов'язків, державної і громадської дисципліни. Керівництво і управління різноманітними процесами виробництва і суспільного життя ускладнюються, що вимагає злагодженої і чіткої роботи всіх членів суспільства. Недотримання дисципліни і обов'язкових правил поведінки завдає великої матеріальної і моральної шкоди. Закріплення в Конституції основних обов'язків громадян підкреслює значення, яке соціалістичне суспільство надає законності як основі соціалістичної демократії і гарантії здійснення трудящими своїх прав.

Нова Радянська Конституція не лише закріплює завоювання трудящих, а й визначає основні напрямки дальшого суспільного розвитку, адже соціалізм — суспільство, що безперервно розвивається і вдосконалюється. «Етап зрілого, розвинутого соціалізму, — відзначав Л. І. Брежнев, — є необхідною ланкою соціальних перетворень, відносно тривалою смугою розвитку на шляху від капіталізму до комунізму» [5]. Перспективи подальшого розвитку соціалістичної демократії також знайшли відображення в новій Конституції. В ній зазначається: «Основним напрямком розвитку політичної системи радянського суспільства є дедалі ширша участь громадян в управлінні справами держави і суспільства... підвищення активності громадських організацій, посилення народного контролю, зміцнення правової основи державного і суспільного життя, розширення гласності, постійне врахування громадської думки» (ст. 9).

Отже, побудова в Радянському Союзі розвинутого соціалізму і перехід до вирішення нових, більш складних завдань суспільного розвитку обумовили необхідність і можливість прийняття нової Конституції. Зміст Основного Закону Радянської держави переконливо свідчить про курс КПРС на розвиток соціалістичної демократії, на все більш широке і дійове залучення трудящих мас до управління державою.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 1, 3. 2. Международное совещание коммунистических и рабочих партий. Документы и материалы. М. Политиздат, 1969. 3. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 60 с. 4. О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции. Постановление ЦК КПСС. М. Политиздат, 1977. 5. *Брежнев Л. И.* Исторический рубеж на пути к коммунизму. — Правда, 1977, 23 листоп. 6. *Карасев К.* Главное направление — расширение демократии. — Проблемы мира и социализма, 1977, № 10, с. 53—57.

А. І. ЯРМОЛЕНКО

ПРО МЕТОДОЛОГІЧНУ РОЛЬ АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЇ ВЛАСНОСТІ У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОЇ СТРУКТУРИ

Однією з важливих проблем, що постають перед дослідниками у процесі вивчення соціально-класової структури суспільства, є визначення критеріїв відмінностей між класами і соціальними групами. Методологічною основою розв'язання проблеми є ленінське визначення класів [3, т. 39, с. 14—15]. Радянські дослідники вважають, що його можна застосувати при аналізі соціально-класової структури не тільки сучасного буржуазного суспільства, але й суспільства розвинутого соціалізму. Методологічна і теоретична неспроможність поглядів, що заперечують можливість використання ленінського визначення класів для аналізу соціально-класової структури соціалістичного суспільства, досить повно розкрита в марксистській літературі.

Критерієм соціально-класових відмінностей у капіталістичному суспільстві дослідники вважають відношення до засобів виробництва. Що ж до такого критерію в соціалістичному суспільстві, то це питання ще дискутується.

Більшість вчених вважає відношення до засобів виробництва основною класотворчою ознакою і в умовах соціалізму, хоча і зазначає, що зміст і характер її при цьому якісно інший [7; 8; 14; 13]. Існує також точка зору, згідно з якою в сучасних умовах в соціалістичному суспільстві більш суттєвими є відмінності не у відношенні до засобів виробництва, а за характером і змістом праці [10; 11].

Не зупиняючись на критичному аналізі другої точки зору (такий аналіз дається в багатьох роботах), зазначимо, що ми вважаємо єдино правильною думку, згідно з якою відношення до засобів виробництва є основною класоутворюючою ознакою, що не втратила свого значення і в умовах соціалізму. В цій статті здійснено спробу розглянути значення класоутворюючої ознаки «відношення до засобів виробництва» на основі аналізу методологічної і теоретичної спадщини основоположників наукового комунізму.

К. Маркс і Ф. Енгельс внесли неоціненний вклад у дослідження проблеми класів і класових відносин. «Всі знають, — писав В. І. Ленін, — що марксизм є теоретичне обґрунтування знищення класів» [3, т. 40, с. 287]. Матеріалістично підходячи до аналізу сутності класів, Ф. Енгельс зазначав: «... Ці суспільні класи, які борються один з одним, є в кожний даний момент продуктом відносин виробництва і обміну, словом — *економічних* відносин своєї епохи...» [1, т. 19, с. 203]. Економічні ж відносини розглядалися основоположниками наукового комунізму як об'єктивні відносини між людьми в процесі виробництва, що «відповідають певному ступеню розвитку їх матеріальних продуктивних сил» [1, т. 13, с. 6].

Відносини між людьми в процесі виробництва виражають «відношення індивідів один до одного відповідно їх відношенню до матеріалу, знарядь і продуктів праці» [1, т. 3, с. 20]. Ці відносини виникають на основі об'єктивного становлення груп людей, об'єднаних за їх відношенням до умов виробництва (перш за все до засобів виробництва). Взаємовідносини між цими групами, залежно від умов виробництва, набуватимуть різних форм [2, т. 46, ч. I, с. 485], очевидно, навіть в рамках єдиної форми власності. Форми цих відносин характеризують становище соціальних груп в системі виробництва, що склалася історично, а зміна форм характеризує і зміну становища людей у цій системі.

К. Маркс приділяв велику увагу питанню відносин між людьми відповідно їх відношенню до засобів виробництва. Він писав, що той особливий спосіб, яким здійснюється з'єднання

безпосередніх виробників з засобами виробництва «відрізняє різні економічні епохи суспільного ладу» [1, т. 24, с. 41].

Можна виділити три групи відносин між людьми за способом їх з'єднання з засобами виробництва: 1) відносини між власниками засобів виробництва і безпосередніми виробниками; 2) між групами власників засобів виробництва; 3) між групами безпосередніх виробників.

Розглянемо ці групи окремо. В умовах капіталізму основними суб'єктами відносин першої групи виступають буржуазія і пролетаріат. «Під буржуазією, — зазначається в «Маніфесті Комуністичної партії, — розуміється клас сучасних капіталістів, власників засобів суспільного виробництва, які застосовують найману працю. Під пролетаріатом розуміється клас сучасних найманих робітників, які, будучи позбавлені своїх власних засобів виробництва, змушені продавати свою робочу силу для того, щоб жити» [1, т. 4, с. 410].

К. Маркс розглядає власників і невластників, що мають відношення до засобів виробництва, як «агентів» останнього. Спосіб участі цих «агентів» у виробництві зумовлює спосіб їх участі у привласненні. З цього приводу К. Маркс зазначав, що структура розподілу повністю визначається структурою виробництва [2, т. 46, ч. I, с. 31—32], а певний спосіб участі у виробництві обумовлює форми розподілу [2, т. 46, ч. I, с. 32]. Учасники виробництва можуть привласнювати результати праці при безпосередній участі у процесі виробництва або без неї. Однак у будь-якому випадку привласнення характеризується відношенням учасників виробництва до об'єктів власності—засобів виробництва.

Відношення до власності на засоби виробництва само по собі мало що пояснює при дослідженні соціально-класової структури. Коли ми класифікуємо групи людей за їх відношенням до власності, остання розкривається за допомогою більш простих категорій: володіння, розпорядження і використання. Наприклад, К. Маркс розглядав володіння як більш просту категорію власності [2, т. 46, ч. I, с. 39].

Відмінності між буржуазією і пролетаріатом виступають, перш за все, як відмінність в економічному володінні матеріальною основою процесу виробництва — засобами виробництва, які самі по собі ще не є власністю, але без цих речових елементів не може бути самої власності. У пролетаріата немає власності, тобто матеріальної основи для відтворення свого життя, тому він змушений поєднуватися з засобами виробництва, що належать буржуазії.

Відмінність між пролетаріатом і буржуазією по відношенню до власності виступає також як відмінність у фактичному розпоряджанні об'єктами власності. Капіталісти розпоряджаються об'єктами власності або безпосередньо, або, що трапляється частіше, за допомогою інших осіб. Пролетаріат позбавле-

ний засобів виробництва, а тому усунутий і від розпоряджання ними.

Відмінність між пролетаріатом і буржуазією по відношенню до засобів виробництва виступає також як відмінність у фактичному використанні засобів виробництва, тобто у соціальній формі поєднання «агентів» виробництва з його засобами. Ця форма реалізується за допомогою технологічного з'єднання пролетаріату і технологічного нез'єднання буржуазії з засобами виробництва в процесі виробництва.

Отже, суть відмінностей між пролетаріатом і буржуазією по відношенню до засобів виробництва зводиться до відмінностей в економічному володінні засобами виробництва, у розпоряджанні (економічному і юридичному) ними і фактичному використанні засобів виробництва. Найбільш виразно зазначені відмінності виявляються безпосередньо в процесі виробництва і справляють визначальний вплив на процес обігу і розподілу.

Відносини другої групи складаються, по-перше, між групами капіталістів, по-друге — між групами земельних власників і, по-третє між капіталістами і земельними власниками.

Розглянемо спочатку відносини між капіталістами і земельними власниками. К. Маркс писав, що привласнення, перш за все, зумовлене тим об'єктом, який мусить бути привласнений [1, т. 3, с. 63]. У відповідності з цим характер привласнення тим чи іншим класом власників залежить від об'єкта привласнення, який, в свою чергу, обумовлений суспільним поділом праці і розподілом капіталу. Сферами загального поділу праці є промисловість і землеробство, а основними об'єктами власності виступають засоби виробництва промислового характеру і земля як основний засіб виробництва в сільському господарстві. Відповідно до сфер прикладання капіталу всі власники розподіляються на промислових капіталістів (тут ми поки що абстрагуємося від розподілу цього класу залежно від відособлення фаз руху капіталу) і земельних власників.

Всередині кожного класу-власника також можна виділити певні групи. Про це говорить К. Маркс у третьому томі «Капіталу», де досліджуються внутрікласові економічні відносини по розподілу додаткової вартості між групами капіталістів, а також між усім класом капіталістів і класом земельних власників. За основу розподілу груп всередині класу капіталістів К. Маркс бере об'єкт володіння власністю в зв'язку з частковим поділом праці. Він виділяє групи промислових, торгових і позичкових капіталістів. Цей розподіл здійснений К. Марксом у відповідності з проходженням капіталом різних стадій обігу. Відносне відособлення цих стадій спричиняє і відносне відособлення груп капіталістів: процесом створення об'єктів власності займаються промислові капіталісти, процесом обміну вироблених речових носіїв власності — торгові, а фінансуванням процесу виробництва і обміну по всіх каналах розподілу — позичко-

ві капіталісти. Таким чином, внутрікласовий розподіл зумовлений відносною економічною відособленістю груп капіталістів щодо їх участі в процесі привласнення додаткової вартості. Всі ці групи також по-різному відносяться до засобів виробництва, але це зумовлено відмінністю у відношенні до об'єктів приватної власності в рамках єдиної форми власності. Отже, спосіб привласнення тією чи іншою групою капіталістів залежить від її місця у виробництві, в обміні і розподілі додаткової вартості. Залежно від величини і характеру власності (кількісно-якісна характеристика) кожна з цих груп можна поділити на такі підгрупи: велика (монополістична), середня і дрібна буржуазія.

Розглянемо тепер такий об'єкт капіталістичної власності, як земля. Відношення до цього засобу виробництва мають і великий, і середній землевласник, і селянин, який господарює без застосування найманої праці. Суттєві відмінності між цими власниками полягають у тому, що останні перебувають на різних ступенях кількісно-якісного стану. Відмінність за кількістю і якістю землі в кінцевому підсумку приводить до якісної відмінності між землевласниками, один з яких веде господарство без використання найманої праці, а інший — на основі її експлуатації. При цьому слід враховувати тип ведення господарства (капіталістичний).

Відносини між безпосередніми виробниками цілком визначаються системою панівних відносин власності. Характер з'єднання робочої сили з засобами виробництва такий, що робоча сила зливається з засобами виробництва як невласник. Соціальна сутність такого з'єднання в умовах капіталізму зумовлена тим, що робоча сила виступає як товар.

Техніко-організаційна сторона з'єднання виробника з засобами виробництва показує, з якими засобами виробництва зливається робоча сила. Засоби виробництва розрізняються при цьому за технічним рівнем, у зв'язку з неоднаковою оснащеністю технікою різних галузей виробництва.

Таким чином, відносини між безпосередніми виробниками визначають зміст внутрікласової структури пролетаріату. Так, можна виділити загони пролетаріату, пов'язані з автоматизованим, механізованим і ручним виробництвом. В залежності від галузі прикладання праці ці загони можуть входити до складу промислового пролетаріату, сільськогосподарського і т. ін. Їх місце в системі виробництва обумовлюється місцем у процесі створення додаткової вартості.

Для сучасної буржуазної соціології характерне ігнорування ролі поняття «відношення до засобів виробництва», що має вирішальне значення як класоутворююча ознака. У працях буржуазних соціологів, як правило, фактору власності на засоби виробництва не приділяється уваги. Наприклад, Дж. Белл стверджує: «У західному суспільстві панівною системою була власність, що гарантується і охороняється юридично. Але про-

тягом 25—30 років система власності зазнала краху... Суть справи полягає в тому, що власність нині є просто юридичною фікцією» [12, с. 30]. Перекручення проблеми власності і применшення її ролі характерні і для Дж. К. Гелбрейта, котрий вважає, що в умовах державно-монополістичного капіталізму відносини власності втратили вирішальне значення як у сфері економіки, так і в сфері політики [9].

Загальним для буржуазних теоретиків є твердження про те, що Марксів аналіз взаємовідносин між класами втратив у сучасних умовах вирішальне значення.

Безумовно, науково-технічна революція значно впливає на зміну співвідношення між різними формами власності, сприяє зміцненню державно-монополістичної власності, але не може змінити її капіталістичної суті. «Природа капіталу, — писав К. Маркс, — одна і та сама як у нерозвинутих, так і в розвинутих його формах» [1, т. 23, с. 276]. Тому зміни в техніці виробництва не впливають на природу відносин між робітниками і капіталістами на окремому підприємстві і в суспільстві в цілому.

Існування дружніх класів при соціалізмі пов'язане з наявністю двох форм соціалістичної власності. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнев у доповіді про проект Конституції СРСР підкреслив, що саме державна і колгоспно-кооперативна форми власності визначають характер нашого народного господарства і поділ радянського суспільства на два дружніх класи — робітників і селян [6].

Коли йдеться про відмінності між соціалістичними класами за їх відношенням до засобів виробництва, маються на увазі відмінності в межах єдиної за своєю соціальною суттю суспільної форми привласнення [15, с. 26].

Особливістю взаємовідносин між групами людей за їх відношенням до засобів виробництва в умовах соціалізму є те, що це — відносини між людьми, які є одночасно і власниками засобів виробництва, і безпосередніми виробниками (маються на увазі робітничий клас і колгоспне селянство). Тому характер взаємовідносин між ними докорінно відрізняється від взаємовідносин антагоністичних класів капіталістичного суспільства.

Разом з тим у відношенні трудящих до засобів виробництва існують суттєві відмінності. Так, робітничий клас і колгоспне селянство — співвласники суспільних засобів виробництва, але водночас колгоспники володіють власністю колективного господарства. Відмінності між державною і колгоспно-кооперативною формами власності за сучасних умов виступають як реальні, видимі.

Існують певні відмінності між класами соціалістичного суспільства і в розпоряджанні засобами виробництва. Так, у системі відносин соціалістичної власності жодна соціальна група

не володіє монопольним правом на розпоряджання усупільненими засобами виробництва. Водночас колгоспне селянство є суб'єктом розпоряджання власністю перш за все свого колективу, а вже потім у зв'язку з органічним включенням колгоспного виробництва в систему соціалістичного планового господарства колгоспне селянство бере участь у розпоряджанні суспільними засобами виробництва.

І, нарешті, робітничий клас використовує, тобто з'єднується соціально і технологічно з засобами виробництва, які знаходяться в рамках державної форми власності, а колгоспне селянство — кооперативної.

Отже, відмінності між класами соціалістичного суспільства по відношенню до засобів виробництва виступають, як певні якісні відмінності у володінні, розпоряджанні і використанні засобів виробництва, які знаходяться в рамках різних форм соціалістичної власності. Тому є всі підстави стверджувати, що по відношенню до засобів виробництва соціалістичні класи відрізняються між собою, хоча характер цих відмінностей докорінно відрізняється від характеру відмінностей між класами в антагоністичному суспільстві.

Відмінності у відношенні до засобів виробництва і при соціалізмі виступають основою внутрікласової диференціації. Засоби виробництва є важливою умовою останнього (а також результатом), тому вони в певній мірі зумовлюють функціонування іншої важливої умови виробництва — робочої сили, а суспільний характер засобів виробництва прямо впливає на соціальну форму робочої сили.

Чимало авторів вважають, що критерієм внутрікласових відмінностей при соціалізмі виступають характер і зміст праці. (Під характером праці розуміють суспільну форму праці, а під змістом — сукупність трудових операцій). Не применшуючи значення цих категорій, зазначимо, однак, що не характер праці обумовлює відношення до власності, а навпаки — відношення до певних об'єктів власності (якісно різних) вимагає якісної відмінності характеру і змісту видів праці. Від того, до яких засобів виробництва (і в рамках якої форми власності) має відношення представник тієї чи іншої соціальної групи, залежить і те, праця якого характеру і змісту повинна вкладатися ним у процесі роботи.

Від ступеня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин залежить соціальна форма функціонування праці. Більш розвинута форма власності припускає і більш розвинутий суспільний характер і зміст праці, хоча, з другого боку, розвиток характеру і змісту праці впливає на вдосконалення структури продуктивних сил і виробничих відносин, а отже — на розвиток форми власності.

Зміна самих засобів виробництва приводить до зміни відношення людей до них навіть в рамках єдиної форми власності,

а це викликає зміну відносин між людьми відповідно їх відношенню до матеріалів і знарядь праці. Ці процеси виявляються у зміні характеру й змісту праці і в умовах соціалізму виступають як результат соціальної політики Комуністичної партії. «Розробляючи господарські плани на майбутнє, — говорив тов. Л. І. Брежнев, — ми свідомо закладаємо в них такі елементи, які ведуть до автоматизації і механізації виробничих процесів, до скорочення сфери некваліфікованої праці. Останнє є дуже важливим не тільки з точки зору економічного ефекту, але й з точки зору полегшення умов роботи та зміни самого характеру праці мільйонів радянських людей» [4, с. 101].

Список літератури: 1. Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 3, 4, 13, 19, 23, 24. 2. Маркс К., Енгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 46, ч. 1. 3. Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 39, 40. 4. Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 2. К., Політвидав України, 1972. 580 с. 5. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с. 6. О проекте Конституции (Основного Закона) Союза Советских Социалистических Республик и итогах его всенародного обсуждения. Доклад товарища Л. И. Брежнева на Сессии Верховного Совета СССР 4 октября 1977 г. — Правда, 1977, 5 жовт. 7. Амвросов А. А. Социальная структура советского общества. М., Политиздат, 1975. 120 с. 8. Глезерман Г. И. Исторический материализм и развитие социалистического общества. М., Политиздат, 1973. 350 с. 9. Гэлбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества. М., Прогресс, 1976. 406 с. 10. Проблемы изменения социальной структуры советского общества. М., 1968. 256 с. 11. Проблемы развития социалистических общественных отношений. Свердловск, 1970. 141 с. 12. Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма. М., Наука, 1975. 568 с. 13. Руткевич М. Н. Сближение классов и социальных групп на этапе развитого социализма в СССР. М., Знание, 1976. 64 с. 14. Семенов В. С. Диалектика развития социальной структуры советского общества. М., Мысль, 1977. 209 с. 15. Социально-классовая структура развитого социалистического общества. Харьков, Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1975. 296 с.

В. І. АСТАХОВА, канд. іст. наук

ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В РОЗВИНУТОМУ СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

XXV з'їзд КПРС наголосив на необхідності інтенсифікації суспільного виробництва у зв'язку з загостренням проблеми трудових ресурсів [2, с. 67]. З цією проблемою тісно пов'язане питання про демографічну структуру інтелігенції. Воно і сьогодні залишається одним з найменш розроблених в нашій літературі. Спеціальні дослідження демографічної структури робітничого класу, колгоспного селянства і особливо інтелігенції нечисленні і стосуються, як правило, деяких аспектів демографічної характеристики або структури окремих соціально-професійних груп у складі робітників, селян та інтелігенції.

Мета цієї статті — дати загальну характеристику демографічної структури інтелігенції, простежити основні тенденції її

зміни в умовах розвинутого соціалізму. В статті використані матеріали радянської статистики 60—70 років, а також дані дослідження, проведеного за участю автора на ряді промислових підприємств і вузів Харкова. При цьому ми обмежувалися основними ознаками демографічної структури інтелігенції: статевіковою характеристикою, національним складом і територіально-виробничим розподілом фахівців.

Характеристика вікової структури інтелігенції значною мірою утруднюється тим, що в статистичних обстеженнях, які проводилися ЦСУ СРСР в 1957, 1963, 1967 і 1973 роках, матеріал про вікову структуру робітників і службовців об'єднано, а публікації підсумків переписів 1959 і 1970 років не містять навіть таких даних. Однак наявний матеріал, що стосується змін вікових показників окремих груп службовців і інтелігенції, які зайняті в різних галузях виробництва, дає можливість виявити основні тенденції зміни вікової структури інтелігенції в 60-х і першій половині 70-х років.

Подана нижче таблиця [складена за даними: 15, с. 144; 10, с. 65; 11, с. 589], наприклад, дозволяє зробити загальний висновок про те, що в зазначені роки мали місце істотні зміни у віковій структурі робітників і службовців СРСР: очевидна тенденція до зниження питомої ваги молоді серед робітників і службовців і до зростання кількості представників старшого віку, особливо старше 50 років.

Таблиця 1

Розподіл кількості робітників і службовців за віком
в % до загальної кількості *

Рік	Вік працівників					
	до 25	25—34	35—49	50—54	55—59	60 і старше
1957**	24,6/28,6	35,2/35,9	28,4/25,7	6,3/5,6	3,4/2,7	2,1/1,5
1963	23,0/25,8	34,0/36,2	30,7/27,8	7,4/6,5	3,5/2,8	1,4/0,9
1967	15,8/18,8	33,1/35,4	37,8/35,7	7,4/6,0	4,0/3,0	1,9/1,1
1973	20,1/23,6	25,4/25,6	40,7/40,5	6,8/5,4	3,9/2,9	3,1/2,0

* Примітка: у чисельнику подано дані по народному господарству в цілому, у знаменнику — по промисловості.

** Примітка: за 1957 і 1963 рр. поділ діючий інший: до 25 років включно, 26—35 років, 36—49 років.

Правда, з таблиці видно, що на початку 70-х років, тобто до 1973 р. питома вага молоді серед робітників і службовців значно зросла після багатьох років зниження. І це зростання було досить значним у порівнянні з 1967 р.: з 15,8% до 20,1% в цілому по народному господарству, і з 18,8% до 23,6% у промисловості. Однак показники 1973 р. не досягли рівня 1957 р. і 1963 р. До того ж частка групи, до якої відносяться трудящі віком 25—34 роки, різко знизилася. В попередні роки до цієї групи

входила приблизно третина всіх робітників і службовців країни, а в 1973 р. — тільки чверть. Якщо ж об'єднати групи робітників і службовців віком до 25 років і 25—34 роки, то виявиться, що питома вага трудящих віком до 35 років була за останніми даними найнижча (майже з 60% у 1957 р. до 45,5% у 1973 р.), хоча чисельність і питома вага наймолодшої групи (до 25 років) в 1973 р. зростає.

Дані, одержані внаслідок проведеного дослідження на харківських заводах, дозволяють виділити інженерно-технічних працівників (ІТП) із загальної маси робітників і службовців, уявити більш наочно вікову структуру ІТП, зайнятих у промисловості (див. табл. 2).

Дані таблиці, яка була складена на основі вивчення документації відділу кадрів Харківського турбінного заводу (1114 ІТП) і заводу «Кондиціонер» (610 ІТП), свідчать про те, що тенденція до збільшення середнього віку виявляється досить чітко і серед інженерно-технічних працівників. За останні два десятиріччя вони «постаріли» на 5,5 року.

Дані ЦСУ СРСР про вікову структуру наукових кадрів країни свідчать про те, що відбувається певне «постаріння» і цієї категорії інтелігенції. Частка науковців у віці до 40 років знизилася за період з 1966 р. по 1972 р. з 64,1% до 62,6% (див. табл. 3 [6, с. 90]).

За орієнтовними підрахунками середній вік науковців у 1967 р. в цілому по країні становив близько 38 років [14, с. 102], а в 1975 р. перевищив 40 років.

Таким чином, тенденція до «постаріння» кадрів інтелігенції чітко простежується при аналізі різних груп фахівців. Це явище пов'язане, мабуть, не тільки з загальною демографічною ситуацією в країні. Воно пояснюється також тим, що певною мірою «подорослішало» студентство, яке є основним джерелом поповнення інтелігенції. Зростання частки випускників підготовчих відділень у загальній масі студентів, деякі привілеї на конкурсних екзаменах для виробничників і демобілізованих воїнів стали причиною того, що середній вік випускників стаціонару по харківських вузах, наприклад, збільшився з 25,8 року в середині 60-х років до 26,6 року в 1975/76 навчальному році.*

Очевидно, неабияку роль у процесі «постаріння» інтелігенції відіграє також ускладнення завдань, які стоять нині перед наукою і вищою освітою. Для свого вирішення вони вимагають

Таблиця 2
Зміни структури ІТП за віком на Харківському турбінному заводі «Кондиціонер»

Рік	Середній вік ІТП*
1957	36,6(38,5/32,7)
1963	40,1(42,6/36,3)
1967	42,9(45,4/36,9)
1973	41,7(42,2/37,6)
1977	41,1(44,6/37,0)

* Примітка: в дужках у чисельнику подано вік чоловіків, у знаменнику — жінок.

* Дані Харківського облстатуправління. Справка про склад випускників вузів Харкова в 1965/66 і 1975/76 навчальних роках.

більшого напруження сил і довших строків. Є всі підстави вважати, що тенденція «постаріння» збережеться, тим більше, що за прогнозами демографів у 80-ті роки значно знизиться питома вага молоді в трудових ресурсах країни. Все більш виразне виявлення цієї тенденції вимагає до деякої міри регулювання пов'язаних з нею процесів, збереження тих вікових пропорцій, які є, на нашу думку, оптимальними. Це регулювання може від-

Таблиця 3
Віковий склад наукових працівників
(на кінець року, в % до загальної кількості)

Вік науковців	1966 р.	1972 р.			
		Всього	З них		
			У НДІ	У вузах	В системі АН СРСР і АН союзних республік
До 29 (вкл.)	23,0	16,3	18,3	13,6	16,3
30—40	41,1	46,3	49,9	41,1	49,3
41—50	20,6	24,7	22,2	27,9	22,6
51—60	10,8	8,9	6,8	12,0	7,0
61 і старше	4,5	3,8	2,8	5,4	4,8

буватися, в основному, шляхом збереження вікових показників студентства, а також висування з ряди інтелігенції передової робітничої і колгоспної молоді.

На Україні, наприклад, в 1977 р. майже половину всієї інтелігенції становили люди молодше 30 років, що розцінюється партією як позитивне явище [4].

Показовими для характеристики демографічної структури інтелігенції є дані про частку жінок

у складі працівників розумової праці. Серед фахівців, зайнятих у народному господарстві, жінки становлять 59% (дані 1977 р.). Щоправда, такий високий процент зумовлений в основному великою кількістю жінок, які мають середню спеціальну освіту. Кількість жінок-фахівців збільшується значно швидше, ніж загальна кількість інтелігенції. Тільки за період з 1965 р. по 1975 р. вона виросла більш ніж у два рази [13, с. 478]. Тенденція до зростання кількості жінок у складі інтелігенції без сумніву збережеться в найближчому майбутньому. Це підтверджується даними про склад студентів вузів і учнів середніх спеціальних навчальних закладів. Так, у 1965/66 навчальному році (н. р.) жінки становили 44% студентів вузів і 50% учнів середніх спеціальних навчальних закладів; у 1970/71 н. р. відповідно — 49% і 54%; у 1975/76 н. р. — 50% і 54%; у 1976/77 н. р. — 51% і 55% [13, с. 596]. Таким чином, частка жінок серед студентів вузів збільшилася за останнє десятиріччя на 7%, а серед учнів середніх спеціальних навчальних закладів — на 5%. В деяких вузах, зокрема педагогічного і економічного профілю (здебільшого в університетах) частка жінок у складі студентів досягає 60—70% і навіть 80%. Ці дані свідчать про втілення в життя ленінського накреслення. «Радянська влада прагне до того, — писав В. І. Ленін, — щоб усі трудящі, не тільки партійні, але й безпартійні, і не тільки чоловіки, а й жінки, брали участь

в... господарському будівництві. Ця розпочата Радянською владою справа може бути посунута вперед тільки тоді, коли замість сотень жінок по всій Росії в ній візьмуть участь мільйони і мільйони жінок. Тоді справа соціалістичного будівництва, ми певні, буде зміцнена» [1, с. 191].

На нинішньому етапі розвитку соціалістичного суспільства в нашій країні жінки становлять: серед лікарів — 69%, серед вчителів — 70%, серед інженерів — 38%. Якщо в країнах капіталу жінок-вчених мало, то в нашій країні кількість жінок — наукових працівників у 1977 р. становила 497,9 тис. чоловік. У загальній кількості зайнятих у науці і науковому обслуговуванні жінки становлять 39% [13, с. 141, 581, 677].

Але наведені дані не означають, що в цьому відношенні демографічна структура інтелігенції досягла своєї досконалості. Досить нагадати, що серед науковців жінки становлять лише 39%, тобто трохи більше третини. Серед кандидатів наук їх лише 27%, а серед докторів — 13%. Ще менший процент жінок серед працівників керівного складу підприємств. Так, по РРФСР серед директорів підприємств жінки становлять 8%, головних інженерів — 11%, начальників дільниць, змін, цехових лабораторій — 20% [7, с. 87]. Ці дані підтверджують необхідність подальшого вдосконалення якісних характеристик демографічної структури інтелігенції.

Важливим критерієм якості демографічної структури інтелігенції є також національний склад. Завдання формування кадрів національної інтелігенції, котре висунув В. І. Ленін як одне з найважливіших завдань соціалістичного будівництва, було вирішене ще до вступу соціалізму в стадію своєї зрілості. У доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік» говорилося: «В одній Узбецькій РСР працює тепер більше фахівців з вищою і середньою освітою, ніж у народному господарстві всього Радянського Союзу наприкінці 20-х років. Народилась і міцно стала на ноги велика наука — в республіканських академіях плідотно працюють багато тисяч учених» [3, с. 52].

Не менш яскравий приклад — Україна, в народному господарстві якої зайнято понад 4 млн. фахівців, що майже на 2 млн. більше, ніж у 1967 р. Кількість наукових працівників у республіці на початок 1977 р. перевищила 173 тис. чоловік [13, с. 143].

Незважаючи на грандіозні успіхи, досягнуті в розвитку національних відносин, партія продовжує приділяти неослабну увагу цьому питанню, всемірно сприяючи об'єктивним тенденціям до розквіту та зближенню націй. Одним з найважливіших становиться завдання подальшого вирівнювання ступенів культурного розвитку окремих республік. Його вирішення залежить, зокрема, і від розвитку національних загонів інтелігенції.

Перепис 1970 р. зафіксував найвищі темпи зростання освіти населення, зокрема збільшення кадрів вищої кваліфікації в Таджикистані, Туркменії, Киргизії, Узбекистані, Молдавії і Казахстані, внаслідок чого питома вага фахівців з вищою і середньою (повною і неповною) освітою по країні помітно вирівнялася, особливо серед зайнятих у суспільному виробництві.

Динаміка змін в окремих національних загонах інтелігенції чітко простежується по показниках кількості студентів. З початку 60-х років кількість студентів у Російській Федерації, наприклад, зросла на 94%, в УРСР — на 107%, у Білорусії — на 177%, у Казахстані — на 191%, у Киргизії — на 195%. Істотна різниця у показниках свідчить про тенденцію вирівнювання ступенів культурного розвитку союзних республік, що можливо лише при постійній дружній взаємодопомозі народів. Співробітництво у підготовці національних кадрів інтелігенції не тільки не вичерпує себе в роки соціалістичного будівництва, а, вдосконалюючись, виявляється як одна з закономірностей розвитку соціалізму. Вимоги, які ставлять до сучасних фахівців науково-технічна революція і завдання створення матеріально-технічної бази комунізму, об'єктивно зумовлюють необхідність поглиблення спеціалізації вищої освіти як в окремих республіках, так і в загальносоюзному масштабі. Спеціалізація неминує приводить до зміцнення контактів, сприяє зближенню націй.

Результати втілення в життя політики КПРС, яка спрямована на зміцнення дружби і співробітництва між націями у вирішенні питань комуністичного будівництва, в тому числі, у розвитку національних загонів інтелігенції, очевидні. Нині в СРСР у 859 вищих навчальних закладах тільки на стаціонарі навчається 4950,2 тис. студентів — представників усіх національностей і народностей нашої країни [18, с. 589].

Наведені факти спростовують домисли наших ідеологічних противників, які намагаються довести, що в Радянському Союзі існує національна дискримінація в підготовці кадрів фахівців, особливо науковців. Зокрема, цим «проблемам» присвячена книга Ніколаса де Вітта «Освіта і використання фахівців в СРСР». Його колега К. Колгров «піклується» про мусульманські народи Росії, а також про естонців, литовців, і латишів, яким нібито утруднений доступ у вищі навчальні заклади і тим більше, в науку.

Радянська дійсність спростовує подібні вигадки. У підтвердження можна навести цілий ряд загальновідомих статистичних даних. Так, кількість наукових працівників серед литовців за останні 25 років збільшилася в десять разів і становила в 1975 р. 11600 чол. [12, с. 145]; серед татар в 1950 р. було 1297 науковців, а в 1970 р. — 11617, тобто їх кількість зросла майже в десять разів [9, с. 270].

Інтенсивне збільшення кількості інтелігенції і планомірне насичення фахівцями всіх галузей народного господарства і со-

ціально-культурної сфери є закономірністю розвитку соціалістичного суспільства, відповідає потребам будівництва комунізму. Так, у зв'язку з впровадженням загальної середньої освіти Директивами по дев'ятому п'ятирічному плану розвитку народного господарства передбачалося збільшення кількості працівників освіти приблизно на 30%. Це завдання було успішно виконане: в 1975 р. кількість учителів тільки денних загальноосвітніх шкіл досягла 2,4 млн. чоловік [13, с. 580]. Однак проблема забезпечення середньої ланки освіти висококваліфікованими кадрами ще не повністю вирішена. Питання територіального розміщення фахівців, їх безпосереднього використання в сфері народної освіти потребує невідкладного рішення. Річ у тім, що із загальної кількості молодих фахівців значна частина зосереджується у великих містах, у той час як у сільській місцевості відчувається гостра потреба в учителях. Певна частина випускників педагогічних вузів (і сільських і міських мешканців) неохоче їдуть на село, а чимало з тих, які їдуть, намагаються під різними приводами перебраться до міста. Близько 70% випускників педінститутів, що були направлені на село, працюють там рік; 40% — два роки; і лише 15% — три роки і більше. Випускники сільськогосподарських інститутів і технікумів також часто залишаються у місті. З 1969 р. по 1974 р. із загальної кількості фахівців сільського господарства, які дістали призначення в Харківську область, на місце прибуло 87,3% випускників вузів і 53,7% випускників середніх спеціальних навчальних закладів*.

Інтенсивна робота по професійній орієнтації молоді, що повернулася за останні роки, дає позитивні наслідки. Але ще багато випускників вузів і технікумів задовольняються роботою не за фахом. За даними Н. А. Аітова, це — майже половина молодих фахівців [15]. Такі ж дані наводить і К. П. Савічев, який у 1970—1971 рр. проводив дослідження за дорученням МВ ССО СРСР, [16].

З опитаних, що мають вищу освіту (3405 чол.), 568, або 18,29%, відповіли, що працюють не за фахом. З фахівців середньої кваліфікації (1149 чол. опитаних на протязі двох років) працювали не за фахом 334 чол., або 23,07% [16, с. 134].

Наведені факти свідчать про недоліки в територіально-виробничому розміщенні інтелігенції. Необхідність їх швидкого усунення підкреслювалась на VI Сесії Верховної Ради СРСР восьмого скликання (липень 1973 р.). «Завдання великої державної важливості, — відзначалося на Сесії, — забезпечити правильне використання випускників середніх спеціальних і вищих навчальних закладів» [5].

Конкретні завдання по вдосконаленню територіально-виробничого розподілу інтелігенції висунув XXV з'їзд партії. У зв'яз-

* Дані відділу кадрів поточного архіву Харківського обласного управління сільського господарства.

ку з створенням потужних промислових підприємств і нових осередків культури в Сибіру, Казахстані, Середній Азії, на Далекому Сході з'їзд вказав на необхідність різко збільшити кількість фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою в цих районах [2, с. 221]. Вирішення цього завдання стане істотним внеском у вдосконалення якісних характеристик демографічної структури радянської інтелігенції, в прискорення науково-технічного прогресу на всіх ділянках суспільного виробництва.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне збір. тв., т. 39. 2. XXV съезд КПСС. Стенографический отчет. М., Политиздат, 1976. 3. *Брежнев Л. І.* Ленінським курсом, т. 4. К., Політвидав України, 1974. 463 с. 4. *Щербицький В. В.* О работе партийных организаций республики по выполнению решений XXV съезда КПСС об улучшении коммунистического воспитания молодежи и усилении партийного руководства комсомолом. Доклад на ноябрьском (1977 г.) Пленуме ЦК Компартии Украины. — Правда Украины, 1977, 26 листоп. 5. Основы законодательства Союза ССР о народном образовании. — Правда, 1973, 18 лип. 6. Вестник статистики, 1974, № 4. 7. Женщины и дети в СССР. М., Статистика, 1975. 8. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г., т. III. М., Статистика, 1973. 9. Народное образование, наука и культура в СССР. М., Статистика, 1976 г. 10. Народное хозяйство СССР в 1967 г. М., Статистика, 1968. 11. Народное хозяйство СССР в 1973 г. М., Статистика, 1974. 12. Народное хозяйство СССР в 1974 г. М., Статистика, 1975. 13. Народное хозяйство СССР за 60 лет. М., Статистика, 1977. 14. Научно-техническая революция и изменение структуры научных кадров в СССР. М., Наука, 1973. 15. Рабочий класс СССР (1951—1965). М., Политиздат, 1969. 16. *Савичев К. Л.* Подготовка и распределение молодых специалистов в СССР. М., Высшая школа, 1972.

К. О. ПОЛЯКОВА, канд. філос. наук,
Л. А. МАЛЕНКОВА, канд. філос. наук

ЗАЛУЧЕННЯ ТРУДЯЩИХ ДО УПРАВЛІННЯ — СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ КЕРІВНИКА ВИРОБНИЧОГО КОЛЕКТИВУ

У розв'язанні завдань, накреслених XXV з'їздом КПРС, важливе місце належить трудовому колективу, оскільки, як зазначав тов. Л. І. Брежнев, в цьому первинному осередку нашого соціального організму зароджуються і розвиваються починання, які впливають на життя всієї країни [8, с. 17]. Зростання соціальної значущості трудового колективу знайшло яскраве відображення в новій Конституції СРСР, в якій законодавчо закріплені широкі права і обов'язки трудового колективу [4, с. 78]. Успішна їх реалізація значною мірою обумовлена рівнем підготовки керівників. «Сучасний керівник, — підкреслюється у Звітній доповіді ЦК XXV з'їздові партії, — повинен органічно поєднувати в собі партійність з глибокою компетентністю, дисциплінованість з ініціативою і творчим підходом до справи. Разом з тим на будь-якій ділянці керівник зобов'язаний враховувати і соціально-політичні, виховні аспекти, бути чуйним

до людей, до їх потреб і запитів, бути прикладом у роботі і в побуті» [5, с. 78—79]. Таким чином, від керівника вимагається широка компетентність не тільки в галузі виробничо-технічній, але й соціально-психологічній, бо від того, наскільки розумно й принципово він буде розв'язувати складні питання людських відносин, багато в чому залежить творча атмосфера в колективі, що безпосередньо впливає на підвищення продуктивності праці. Отже, особисті якості керівника набувають важливої соціальної ваги у вирішенні завдань дальшого суспільного розвитку.

У нашому дослідженні основну увагу зосереджено на такій соціальній функції керівника виробничого колективу, як формування громадсько-політичної активності трудящих, яка справляє визначальний вплив на рівень їх участі в управлінні*.

Певний інтерес у цьому плані викликають результати конкретно-соціологічного дослідження, які виявили тісний взаємозв'язок рівнів громадсько-політичної активності керівника і членів виробничого колективу. Методологічною основою розглядуваної проблеми є марксистське положення про те, що «розвиток індивіда зумовлений розвитком усіх інших індивідів, з якими він має прями або посередні стосунки...» [1, с. 419].

Результати дослідження дозволили умовно поділити керівників на дві групи.

Для першої групи, до якої відноситься більшість опитаних керівників, характерна досить стійка орієнтація на зв'язок з громадськими організаціями з питань виховання, зміцнення трудової дисципліни, добору і розстановки кадрів у відповідності з виробничо-економічними і соціально-психологічними вимогами. Керівники постійно радяться з членами колективу, широко інформують його про договірні плани, перспективи розвитку підприємства та ін. У трудових колективах, які очолюють керівники цієї групи, 66,7% членів беруть активну участь у громадсько-політичному житті. Вони критично ставляться до тих, хто відмовляється від громадських доручень або несумлінно їх виконує. У цих колективах — високий рівень згуртованості, взаєморозуміння, соціально-психологічної сумісності. Керівники тут більш гармонійно поєднують технічні й соціальні функції управління. Вони витрачають, як свідчать фотографія і самофотографія робочого дня, на виконання соціальних функцій в середньому більше 20% робочого часу, тоді як керівники

* Дослідження проводилося на базі харківських машинобудівних підприємств соціологічною лабораторією Харківського держуніверситету в 1971—1975 рр. Різними методами опитування було охоплено 4 тис. робітників і 1235 керівників. Опитування проходило в декілька етапів у відповідності з різними аспектами вивчення проблеми, мало багатоступеневий характер: застосовувалось районування, випадковий відбір. Використовувались статистичні дані про соціально-демографічну структуру виробничого колективу, матеріали і документи, що характеризують громадсько-політичну діяльність керівників і членів колективу.

з низьким рівнем громадсько-політичної активності — від 1 до 6%. Аналіз матеріалів дослідження дозволяє зробити висновок про те, що високий рівень орієнтації на громадські організації і громадську думку колективу зумовлює ефективне здійснення керівниками управлінських функцій і сприяє широкому залученню трудящих до управління.

Друга, менш численна група (18,4% опитаних керівників) характеризується відсутністю стійкої орієнтації на громадську діяльність, на зв'язок з громадськими організаціями. В колективах, які очолюють такі керівники, 60% членів не орієнтовані на громадсько-політичну діяльність, а 43% — байдуже ставляться до тих, хто не виконує ніяких громадських доручень. Керівники цієї групи недооцінюють значення виховної роботи в мобілізації колективу на вирішення поставлених завдань. Робітники зазначали, що їх безпосередній керівник «ніколи не хвалить» або «дуже рідко хвалить». Про таких члени колективу говорять, що вони «тримаються на відстані», «мало цікавляться думкою підлеглих», «самі приймають рішення і не терплять ніяких обговорень своїх розпоряджень». Їх стиль керівництва відзначається командуванням, а співвідношення подяк і стягнень у наказах цих керівників, як показало дослідження, становить відповідно один до трьох. Нерідко ця категорія керівників надає перевагу методу голого адміністрування: краще зайвий раз накричати на підлеглого, ніж похвалити, якщо навіть він цього заслуговує. Тому в таких колективах стягнення втрачає виховну функцію, веде до застосування різних його форм за одне і те ж порушення трудової дисципліни.

Все це може негативно позначитися на зростанні творчої ініціативи, майстерності, громадсько-політичної активності трудящих. Подібний стиль керівництва не відповідає ленінським вимогам. «... Ленінський стиль, — зазначав тов. Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС, — це стиль творчий, чужий суб'єктивізму, прийнятий науковим підходом до всіх суспільних процесів. Він передбачає високу вимогливість до себе та інших, виключає самовдоволення, протистоїть будь-яким проявам бюрократизму і формалізму» [5, с. 76].

Таким чином, керівники першої групи в своїх стосунках з підлеглими вміло поєднують чуйність з принциповістю, діловитістю, високою політичною ідейністю та комуністичною переконаністю. У колективах, очолюваних цими керівниками, — високий процент виконання планових завдань, сприятливий соціально-психологічний клімат. Керівників з таким стилем роботи, як свідчать дані нашого дослідження, бажали б мати від 83 до 100% опитаних членів колективів. І, навпаки, там, де мають місце грубість у стосунках з підлеглими, більшість членів колективу бажали б перейти на іншу роботу. Керівники цієї групи не завжди поєднують довір'я і повагу до людей з високою

вимогливістю за доручену справу. Подібну практику суворо засудив XXV з'їзд КПРС.

Серед причин, які породжують негативні явища в стилі керівництва, не останнє місце займає, як показало дослідження, недооцінка ролі громадської думки і громадських організацій. Тим часом з 4 тис. опитаних робітників харківських підприємств 80% вважають громадські засоби впливу значно ефективнішими, ніж адміністративні. І не випадково більшість порушників трудової дисципліни не бажали б, щоб їхні провини обговорювалися на робітничих зборах, радах робітничої честі, засіданнях місцевкомів, товариських судів та ін. Виховна сила громадської думки підтверджується цифрами: після застосування громадських методів впливу середня повторюваність порушень трудової дисципліни коливається від 7 до 14%, тоді як після вжиття адміністративних заходів — від 35 до 40%.

Керівник, який активно використовує можливості громадської думки в управлінні, може добитися значних результатів у зміцненні дисципліни праці, від стану якої залежать темпи зростання випуску продукції і поліпшення якості виробів. В умовах посилення взаємозв'язку всіх ланок суспільного виробництва, підкреслював тов. Л. І. Брежнев на XVI з'їзді профспілок СРСР, як ніколи зростають втрати від кожного порушення, кожного зриву трудової, планової і технологічної дисципліни. Всі питання пов'язані з підвищенням дисципліни праці, зазначав тов. Л. І. Брежнев на грудневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС, слід постійно тримати в полі зору, не допускаючи і тіні формального ставлення до цієї важливої проблеми.

Суттєвим фактором збереження робочого часу, підвищення його ефективності є організація праці. Разом з тим результати анкетного опитування свідчать, що на підприємствах ще мають місце неритмічність, штурмовщина, простій устаткування тощо. На це вказали 30% опитаних робітників. Через недостатній рівень організації праці багато керівників часто затримуються на виробництві після закінчення робочого дня. Усунення зазначених недоліків сприяло б значному поліпшенню громадської роботи (яка провадиться, як підкреслювали 70% опитуваних, переважно у вільний час), стало б однією з умов зростання громадсько-політичної активності трудящих, що виступає як реальна цінність і засіб здобуття інших цінностей. Це відзначила більшість опитаних, мотивуючи свою участь у громадській роботі тим, що вона допомагає удосконалювати організацію праці, підвищувати її продуктивність, поліпшувати ефективність виробництва, краще знати інтереси колективу.

Зміцнення дисципліни праці, підвищення ефективності робочого часу — це комплексне соціально-економічне завдання, яке реалізується успішно там, де активну участь у його вирішенні беруть як громадські організації, так і всі члени колективу. Однак ще не всі керівники використовують наявні резерви

для підвищення активності трудящих. Має, наприклад, місце недооцінка думки колективу при визначенні міри матеріального і морального заохочення, що призводить до конфліктних ситуацій, знижує виробничі показники.

Проблема об'єктивного заохочення членів колективу набуває виняткової актуальності, оскільки від її розв'язання значною мірою залежать результати соціалістичного змагання, яке набуло в нашій країні, як і передбачав В. І. Ленін, масового характеру. Нові завдання, накреслені XXV з'їздом КПРС, обумовили виникнення нових форм змагання, творчих починань трудящих. Їх дієвість багато в чому залежить від об'єктивності оцінки результатів праці учасників змагання.

На наш погляд, критерієм такої оцінки мають бути: підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, збільшення прибутку і фондівіддачі, підвищення рентабельності виробництва, поліпшення якості продукції, дотримання трудової дисципліни, скорочення втрат робочого часу. Застосування комплексного критерію оцінки результатів змагання дозволить з більшою об'єктивністю виявити переможців і присудити їм почесні звання, які, за словами В. І. Леніна, завойовуються «довгою і впертою працею... доведеним *практичним* успіхом у будівництві справді комуністичному» [2, с. 25]. Тільки такий підхід ставить надійний заслін формалізму, проти якого наша партія бореться найрішучіше. Організація соціалістичного змагання перетворюється в складну, творчу справу, яка ставить високі вимоги як до профспілкових організацій, так і до керівників виробничих колективів. Вони повинні ці добрі починання, хороші ініціативи, говорив тов. Л. І. Брежнев, постійно підтримувати ділом [6]. Підтримка ділом тісно пов'язана з ставленням керівника до організації соціалістичного змагання. 84% опитаних нами робітників зазначили, що суттєву допомогу в організації змагання їм подають майстри, старші майстри і начальники цехів. Значення такої допомоги зростає особливо тепер, коли більшість колективів розробила зустрічні плани і прийняла підвищені соціалістичні зобов'язання. Керівники трудових колективів в цих умовах, вказував тов. Л. І. Брежнев у доповіді «Великий Жовтень і прогрес людства», повинні забезпечити організованість і порядок на кожному робочому місці, в кожній управлінській ланці. Це неодмінна, обов'язкова передумова розв'язання завдань, висунутих XXV з'їздом КПРС [6, с. 15].

Отже, серед важливих факторів, які сприяють розширенню соціальної бази управління, велике значення має рівень громадсько-політичної активності керівника виробничого колективу. Аналіз даних конкретно-соціологічного дослідження показав, що високий рівень громадсько-політичної зрілості керівника сприяє не тільки успішному виконанню ним виробничо-технічних і соціальних функцій, але й підвищенню активності

членів колективу, широкому залученню їх до управління. Зростання соціальної значущості громадсько-політичної активності керівника в умовах розвинутого соціалізму вимагає посилення уваги до підготовки спеціалістів, з яких формуються керівники різних ланок управління. Це — одна з умов успішного виконання керівниками своїх функцій і розв'язання проблеми широкого залучення трудящих до управління справами колективу, підприємства і країни в цілому.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Німецька ідеологія. Твори, т. 3. 2. *Ленін В. І.* Великий почин. — Повне збір. тв., т. 39. 3. *Ленін В. І.* Доповідь про перегляд програми і зміни назви партії. — Повне збір. тв., т. 36. 4. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Політвидав України, 1977. 5. Матеріали XXV з'їзду КПРС, К., Політвидав України, 1976. 6. *Брежнев Л. И.* Советские профсоюзы — влиятельная сила нашего общества. Речь на XVI съезде профсоюзов СССР. — Правда, 1977, 22 берез. 7. *Брежнев Л. И.* Великий Октябрь и прогресс человечества. М., Политиздат, 1977. 8. *Брежнев Л. И.* Исторический рубеж на пути к коммунизму. М., Политиздат, 1977. 9. Правда, 1977, 29 берез.

О. М. ПОСТУПНОИ

ВНУТРІШНЯ ПРИРОДА ФОРМУВАННЯ ВЛАСТИВОСТІ ГОСПОДАря ВИРОБНИЦТВА І СПЕЦИФІКА ЇЇ ВИЯВУ В УМОВАХ СОЦІАЛІЗМУ

Організація наукового управління процесом формування у радянських робітників господарського ставлення до виробництва вимагає знання внутрішньої природи цього процесу. Чимало вчених роблять дослідницький наголос на аналізі управлінської діяльності робітників, яку вважають основною функцією господаря. Вони досить ґрунтовно вивчили механізм залучення робітників до цієї діяльності, розкрили її стійкі зв'язки і детермінації. Однак відкриті закономірності не пояснюють природи формування у робітників цілісної властивості господаря виробництва, яка характеризується не стільки простим додаванням до професійних обов'язків виробничників функцій управління, скільки виконанням і тих і інших (у першу чергу — професійних обов'язків) за внутрішнім переконанням, що виключає необхідність зовнішнього впливу.

Багато вчених розглядають цю проблему дещо однобічно: шукають основні детермінуючі зв'язки в «лінійній» залежності від відносин власності, не аналізуючи повною мірою механізму впливу останньої. Наукове управління процесом формування властивості господаря вимагає більш глибокого з'ясування факторів, які зумовлюють і оптимізують зазначений процес. Центральним у цьому плані є питання про його внутрішнє джерело.

Дослідники розглядуваної проблеми в більшості випадків виходять з того, що об'єктивною основою формування господаря виробництва є володіння або співволодіння засобами виробництва. Той факт, що радянські робітники є співвласниками загальнонародної власності, але не всі і не повною мірою ви-

являють себе її господарями, найчастіше пояснюють «гальмуючим» впливом на особу робітника пережитків минулого, які ще існують у свідомості людей. Більший інтерес викликає позиція тих дослідників, які вважають таке «відставання» наслідком внутрішніх протиріч формування господаря. Ці протиріччя, що випливають із недосконалості суспільного, виробничого і індивідуального буття, властивої соціалізму як неповному комунізму [8, с. 115]. При цьому самі протиріччя розглядаються не як перешкода, а як внутрішнє джерело розвитку. Але, відзначивши їх роль і об'єктивну обумовленість, прихильники розглядуваної точки зору недостатньо розкривають елементи протиріч, впливаючи на які, можна управляти процесом формування властивості господаря виробництва у радянських робітників. Слід, однак, відзначити роботу Є. Галагана, який конкретизував цілий ряд протиріч, вважаючи основним протиріччя особи і виробничого колективу з приводу «оцінки значення часткового продукту» [4, с. 34]. Будучи кроком уперед у дослідженні розглядуваної проблеми, робота Є. Галагана, на наш погляд, містить ряд спірних моментів. Зокрема, важко погодитися з автором, що сторонами протиріччя виступають особа і колектив.

Недостатня розробка питання про основне протиріччя процесу формування властивості господаря ускладнює розробку інших сторін проблеми, бо, як зазначав В. І. Ленін, «умова пізнання всіх процесів світу в їх *«саморусі»*, в їх спонтанейному розвитку, в їх живому житті, є пізнання їх, як єдності протилежностей. Розвиток є *«боротьба»* протилежностей» [2, т. 29, с. 299].

Ми вважаємо, що до визначення і розкриття джерела формування господаря, а також основного протиріччя цього процесу слід підходити історично, тобто «не забувати основного історичного зв'язку, дивитись на кожне питання з точки зору того, як певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер» [2, т. 39, с. 63].

У цьому відношенні викликає значний інтерес аналіз формування властивості господаря в умовах капіталізму, де, з одного боку, капіталісту і дрібному власнику практично завжди була притаманна ця властивість*, а з другого — численні спроби капіталістів прищепити її робітникам не дають відчутних результатів [9, с. 298—302]. Таким чином, ми маємо змогу аналізувати дію як тих факторів, що забезпечують майже автоматизм формування властивості господаря в одних осіб, так і тих, які зумовлюють «іmunітет» до неї в інших.

Під властивістю господаря ми розуміємо ціннісну орієнтацію особи, що виявляється в діяльності по ефективному використанню

* Досить пригадати характеристики цих соціальних типів, даних К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. І. Леніним.

станню тих факторів, якими вона володіє. Стосовно до господаря засобів виробництва це відображується в його діяльності по здобуванню додаткової праці [1, т. 25, ч. II, с. 354; т. 23, с. 227, 229, 231 та ін.]. Оскільки цей зв'язок виявляється у ставленні суб'єкта до своєї власності, більшість дослідників і вважає роль хазяїна атрибутом власності. Однак з таких позицій важко пояснити цілий ряд моментів: по-перше, — неоднакове ставлення однієї особи до різних видів своєї власності (у того ж капіталіста винахідливість, цілеспрямованість у здобуванні додаткової праці може поєднувати з непродуктивним використанням значної частини одержаного прибутку та ін.); по-друге, — причину господарського ставлення до об'єкта, що не є предметом власності (рідкісний випадок, частіше пов'язаний з дією ізольованого від суспільства індивіда, який не може мати власності) [1, т. 46, ч. I, с. 473, 479 та ін.]. Тому, на нашу думку, власність — це тільки переважаюча форма виявлення іншої основи, атрибутом якої і є властивість господаря. За основу ми вважаємо цінність. Цінності — центральна категорія марксистської аксіології. За визначенням одного з спеціалістів у цій галузі В. Тугаринова, це — «предмети, явища і їх властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні та ін.) людям певного суспільства або класу і окремій особі як засіб задоволення їх потреб або інтересів (курсив наш. — О. П.), а також ідеї і спонукання як норми, цілі або ідеал» [7, с. 11]. Близькість категорій «власність» і «цінність» не випадкова. Як пише В. Тугаринов, «марксова теорія вартості є економічним вираженням теорії цінності» [7, с. 5]. Стосовно до предмета, який не має споживчої вартості, тобто не є цінністю, не виникають відношення власності [1, т. 23, с. 46]. Цінність — це те рідове, що виявляється у власності як загальне в особливому.

Розглянемо зумовленість властивості господаря її відношенням до цінності. Господарське ставлення (втілення властивості господаря) — це діяльність і, як діяльність, воно визначається потребами особи [1, т. 3, с. 233]. Умовою задоволення потреби є володіння засобом її задоволення, тобто цінністю. Тому прагнення особи до тієї чи іншої потреби опосередковується прагненням до володіння цінністю [детальніше див. 5, с. 58—60]. За умов, коли задоволення якоїсь значущої для особи потреби могло б у майбутньому опинитися під загрозою, особа прагне до створення і збільшення запасу засобів задоволення цієї потреби, а при обмежених можливостях цього — і до бережливого їх використання, що безпосередньо пов'язано з інстинктом самозбереження. На певному ступені розвитку первісного суспільства, коли засобом задоволення найперших потреб членів роду поряд з «колективною робочою силою роду» могла виступати робоча сила сім'ї або окремої особи, зазначені прагнення неминуче породжували інститут приватної власності. Для осіб, які володіли великими запасами матеріальних благ (родопле-

мінна верхівка), прагнення використати їх для найбільш повного задоволення своїх потреб вело до спроб обмежити кількість, а потім і взагалі виключити можливих претендентів на володіння засобами задоволення потреб, тобто вело до виникнення приватної власності. Прагнення до володіння приватною власністю посилюється з поширенням обміну, коли таке володіння дозволяло задовольняти різні потреби власника. Панування приватної власності зворотно вплинуло і на прагнення людей, ставлячи на місце всіх фізичних і духовних властивостей почуття володіння [1, т. 42, с. 120].

Ставлення власника до виробництва визначається тим, що останнє «обхідним шляхом», за словами К. Маркса, задовольняє потреби власника. І не має значення, яка природа цих потреб, «чи породжуються вони, наприклад, шлунком, чи фантазією...» [1, т. 23, с. 45]. У виробництві капіталіста цікавить тільки додаткова вартість як універсальний засіб задоволення потреб, і якщо капіталіст має змогу одержати її, не беручи участі у виробництві, — він в ньому участі не бере [1, т. 4, с. 166]. Тобто повнота вияву цієї властивості залежить не стільки від розміру власності, скільки від значущості для особи тієї потреби, яку конкретний засіб може задовольнити. Реально це виявляється як неоднакове ставлення особи до різних об'єктів своєї власності. В наведеному прикладі з капіталістом спритність і наполегливість у здобуванні додаткового продукту є засобом задоволення потреби в буржуазному способі життя (точніше, в способі життя буржуа), елементом якого є і непродуктивна витрата одержаного прибутку. Таким чином, у ставленні буржуа до двох форм своєї власності замість протиріччя — коли оцінювати властивість господаря як атрибут власності — ми бачимо внутрішню єдність.

Слід відзначити, що причини неможливості формування у робітників господарського ставлення до виробництва в умовах капіталізму розкриті ще К. Марксом і Ф. Енгельсом. І суть цих причин, якщо розглядати їх з позиції аксіології полягає у тому, що господаря характеризує ненаситна жадоба додаткової праці [1, т. 23, с. 229]. Прищепити робітникам господарське ставлення до виробництва — значить, прищепити їм у першу чергу таку ж жадобу, що неможливо, бо додатковий продукт — це неоплачена частина уречевленої робочої сили. Оскільки остання є для робітників засобом задоволення більшості потреб [1, т. 6, с. 417; т. 23, с. 228], тобто цінністю, то, беручи участь у виробництві, робітники прагнуть по-господарському використовувати її, тобто задовольнити якомога більш потреб (одержати більшу зарплату), затративши якомога меншу частину своєї робочої сили *. Робоча

* Про те, що первинним у ставленні робітника до праці є його ставлення до своєї робочої сили як цінності, а не як власності, свідчить аналіз ставлення раба до трудової діяльності. Власником як засобів виробництва, так і самого раба є рабовласник, але характер ставлення до виробництва у раба і пролетарія збігаються. Це важко пояснити з позиції категорії «власність»,

сила, за словами К. Маркса, відноситься до праці як до чогось чужого, і якби капітал готовий був її оплачувати, не примушуючи працювати, вона пішла б на це [1, т. 46, ч. I, с. 451].

В умовах соціалізму основними засобами виробництва володіє держава, яка розпоряджається ними від імені і в інтересах усього народу. Виражаючи ці інтереси, держава прагне до такого використання суспільного виробництва, яке б забезпечило невпинне зростання суспільного багатства. Оскільки дійсне багатство суспільства і можливість постійного розширення процесу його відтворення забезпечуються додатковою працею [1, т. 25, ч. II, с. 355], соціалістична держава як господар виробництва прагне до ефективного використання результатів додаткової праці в інтересах усього суспільства*.

Ставлення робітників до цього прагнення подвійне. З одного боку, як вказували К. Маркс і Ф. Енгельс, «в комуністичному суспільстві нагромаджена праця — це лише засіб розширити, збагачувати, полегшувати життєвий процес робітників» [1, т. 4, с. 423]. Отже, суспільна власність на засоби виробництва виступає для них як цінність, що створює об'єктивну основу для формування господарського ставлення до неї.

Але, з другого боку, робітник — не тільки співвласник засобів виробництва, але і безпосередній творець суспільного багатства. Оскільки соціалістичний принцип розподілу ставить задоволення потреб робітника в пряму залежність від його трудового внеску, то це зберігає робочу силу як засіб задоволення більшості потреб самого робітника і членів його сім'ї, тобто як значущу цінність. Тому господарське ставлення робітника до неї виявляється у бажанні задовольнити більше своїх потреб, затративши меншу кількість праці. І це буде властиве людині до тих пір, поки її робоча сила не залишиться засобом задоволення лише однієї потреби — потреби в самому процесі праці як грі фізичних та інтелектуальних сил [1, т. 23, с. 176], тобто до заміни соціалістичного принципу розподілу комуністичним. Тільки тоді, як вказували К. Маркс і В. І. Ленін, буде переборений «вузкий горизонт буржуазного права», який змушує вираховувати, з черствістю Шейлока, як би не переробити зайвих півгодини проти іншого, не одержати менше плати, ніж інший...» [2, т. 33, с. 92].

Наявність цієї подвійності і пояснює, чому, з одного боку, у робітників формується власність господаря соціалістичного виробництва, а з другого, — чому вона притаманна не всім і не в однаковій мірі. Ми вважаємо, що даний процес є результатом

але легко пояснюється з позиції аксіології. І для раба його робоча сила (засіб задоволення потреб, і перш за все вітальної), його життя залежить від здатності працювати. І щоб жити, він повинен берегти її, прагнути виробляти якомога меншу кількість додаткової праці.

* Конкретні напрями реалізації цього прагнення на кожному етапі розвитку нашої країни відображені в рішеннях з'їздів КПРС і п'ятирічними планами розвитку. Велику увагу приділив їм XXV з'їзд КПРС [див. 3, с. 39—62; 123—133 та ін.]

дії іманентних соціалізові «єдності і протиріччя загальнокомуністичних начал у зв'язку засобів виробництва і робочої сили і специфічно соціалістичних форм їх функціонування і розвитку» [6, с. 58]. Сторонами цього протиріччя виступають дві грані особи самого робітника, що характеризують його як співвласника засобів виробництва і як безпосереднього виробника, для якого робоча сила залишається засобом задоволення більшості потреб. Провідною стороною процесу формування господаря виступає те, що характеризує робітника як представника класу, який володіє засобами виробництва. Оскільки при соціалізмі особа ще не завжди виходить з пріоритету сіспільних цілей над особистими*, то і вирішення розглядуваного протиріччя обумовлюється значною мірою тим, наскільки суспільство (через партію, державу і т. д.) зуміє спрямувати діяльність своїх членів на досягнення суспільних цілей. В міру руху до комунізму необхідність такого «зовнішнього» підкріплення буде зменшуватися. В цьому виявляється зростання класової свідомості робітників, підвищення творчого змісту праці і перетворення її в «потребу здорового організму», а головне — ослаблення прагнення особи за меншу працю одержати більшу винагороду. Об'єктивною основою цього ослаблення є розширення кола тих потреб, які будуть задовольнятися за рахунок суспільних фондів споживання.

Складнішим є вплив другої сторони зазначеного протиріччя. Спрямована на раціональне використання робочої сили, вона є джерелом творчих пошуків мільйонами радянських робітників шляхів скорочення витрат живої праці, що веде до підвищення ефективності суспільного виробництва. Однак там, де це прагнення не стримується першою стороною протиріччя, воно завдає шкоди комуністичному будівництву, виявляючись як рвацтво, спекуляція і т. ін. Рівень господарського ставлення радянських робітників до виробництва визначається досягнутим рівнем подолання зазначеного протиріччя. Однак слід підкреслити, що мова йде про об'єктивні основи процесу, а не про його результати: в реальному житті ми бачимо робітників — справжніх господарів, але зустрічаємося ще і з рвацьким ставленням до виробництва. Однак при всій різниці цих виявів кожен з них є переборенням однією з протилежностей — іншої. Тому умовою управління процесом формування у радянських робітників властивості господаря виробництва є розкриття і вивчення специфічних факторів (як стимулюючих, так і гальмуючих), які впливають на кожну з сторін протиріччя і, використовуючи які, можна забезпечити розвиток процесу в бажаному напрямі.

Ми вважаємо, що властивість господаря виробництва є ціннісною орієнтацією і її формування підпорядковане за-

* Подолання цього В. І. Ленін вважав типовою ознакою, що відрізняє комуністичне суспільство [див. 2, т. 39, с. 21; т. 40, с. 298 та ін.].

гальним закономірностям формування ціннісних орієнтацій. Основною закономірністю тут виступає необхідність виховання у робітників ставлення до засобів виробництва як до цінності. Можна також припустити, і деякі дослідження дають для цього підстави, що в даному випадку посилюється роль початкового зовнішнього впливу держави в єдності її контролюючих, регулюючих, санкціонуючих і стимулюючих функцій. Тобто можна говорити про необхідність складання більш оптимального механізму всієї комплексної роботи по формуванню у робітників властивості господаря соціалістичного виробництва.

Список літератури: 1. Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 3, 4, 6, 23, 25, ч. II, 42, 46, ч. 1. 2. Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 29, 33, 39, 40. 3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 256 с. 4. Галаган Е. А. Формирование личности рабочего социалистического производства. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филос. наук. Днепропетровск, 1973. 21 с. 5. Коршунов А. М. Социальное познание, ценность и оценки. — Философские науки, 1977, № 6, с. 49—61. 6. Кронрод Я. Экономические противоречия. — Вопросы экономики, 1977, № 3, с. 54—64. 7. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме. Изд-во ЛГУ, 1968. 122 с. 8. Червяков Ю. Я. Формирование чувства хозяина производства у советских рабочих на современном этапе. Автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филос. наук. Свердловск, 1971. 21 с. 9. Ярошевский Т. М. Труд, личность, творчество. — В кн.: Проблемы теории и практики развитого социализма. Прага, Мир и социализм, с. 298—308.

М. Ф. НІКОЛАЄВСЬКИЙ, канд. філос. наук, О. М. ПОСТУПНОЙ

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ВИХОВАННЯ У РАДЯНСЬКИХ ТРУДІВНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВИРОБНИЦТВА

Одним з найвизначніших завоювань соціалізму є реальне втілення одвічної мрії людини про вільну, творчу, істинно колективну працю, коли кожний трудівник усю більше почуває себе «не тільки господарем на своєму заводі, а представником країни...» [2, т. 36, с. 349]. Радянська людина, — відзначив Л. І. Брежнев на XVI з'їзді профспілок СРСР, — господар своєї країни... Це значить, що кожний повинен працювати так, щоб не було соромно перед самим собою, щоб можна було з спокійною совістю дивитися в очі товаришам» [4].

Процес формування господарського ставлення до виробництва і справ колективу, як одного з виявів властивості господаря виробництва, передбачає вплив на особу трудівника ряду зовнішніх факторів, зокрема економічних, соціально-політичних, ідеологічних та ін. Дослідники властивості «господар виробництва» нагромадили вже достатньо аналітичного матеріалу щодо впливу на формування цієї властивості окремих факторів. Найбільш інтенсивно вивчається ступінь залучення працівника до соціалістичного змагання [5] і організуючий вплив останнього на виробничу діяльність [6]. Що стосується ідеологічної сторони проблеми і спроб урахування комплексного взаємозв'язку різних факторів, то тут дослідники мають зробити ще багато.

На основі дослідження, здійсненого в 1977—1978 рр. соціологічною групою Харківського міського партії (у складі групи перебували і автори цієї статті), була зроблена спроба вивчити реальний стан процесу формування властивості господаря виробництва і намітити шляхи його оптимізації за допомогою комплексного ідеологічного впливу*.

Мета цієї статті — систематизувати уявлення членів трудових колективів про поняття «господар виробництва». Було проаналізовано 307 відповідей на запитання, який зміст вкладають опитані в це поняття. Виходячи із ступеня усвідомлення працівниками збігу особистих і суспільних інтересів і із того, в якій мірі вони виступають побудниками дій особи, було виділено три типологічних групи.

До першої групи (найнижчої в нашій класифікації) віднесено працівників, мотиви діяльності яких мають локально-ситуаційний характер, що охоплює лише окремі вияви цілісного утворення «господар виробництва». На таких позиціях перебувають 42,8% опитаних.

До другої групи віднесено працівників, чия особиста орієнтація свідомо підпорядкована загальній справі. Але в цілому їх діяльність не виходить за рамки професійних обов'язків. Таке ставлення до виробництва притаманне 30% опитаних робітників і інженерно-технічних працівників (ІТП).

До найвищої групи (27% опитаних) віднесено працівників, які творчо підходять до справи, розробляють і реалізують нові, прогресивні рішення. Типовим тут є прагнення йти далі професійних обов'язків. «Людина соціалістичного суспільства не може обмежуватися лише бездоганним виконанням професійного обов'язку. Вона повинна завжди боротися за нове, передове, повинна творити» (інженер заводу «Оргтехніка»).

Опитані вносили конкретні пропозиції, спрямовані на формування і розвиток властивості «господар виробництва» у членів колективу. 63,6% робітників і близько 50% інженерів вважають, що, перш за все, слід зміцнити дисципліну праці, яка повинна стати моральною нормою кожного. 53,1% робітників і 46,3% ІТП зазначили, що слід більш спрямовано виховувати колективізм, почуття, взаємовиручки і відповідальності перед товаришами. Близько половини опитаних підкреслювали важливість ініціативності особи. «Неможливо бути господарем виробництва, — вважають вони, — без безперервного вдосконалення своєї особистої майстерності. Не можна жити старими навичками і досвідом». Переважна більшість робітників (77,1%) вказали

* Проводився анкетний опит 320 робітників і інженерів, 147 ідеологічних працівників трьох харківських заводських колективів (Інструментальний завод, заводи «Оргтехніка» і «Теплоавтомат») і колективів проектних інститутів (Укренергопром і Енергосітьпроект). Було взято 64 інтерв'ю з працівниками Харківського електромеханічного заводу; вивчалася періодична преса і документи громадських організацій.

на необхідність, по-перше, більш активного формування почуття дбайливого ставлення до державної власності, по-друге, виховання у молоді прагнення сумлінно виконувати свій обов'язок перед суспільством. Незавжди помітити, що властивість «господар виробництва» стала осередком глибоких процесів як у загальноколективному плані, так і в плані особистості.

На розвиток властивості «господар виробництва» впливає сукупність факторів, серед яких робітники, наприклад, вирішальну роль відводять специфічним, характерним для конкретного трудового колективу. Перш за все, це — умови і організація праці. На їх вирішальну роль вказали 76—80% робітників і дві третини ІТП. Важливість змісту праці і її стимулювання відзначили 40—50% опитаних.

Опит виявив зростання ролі ідеологічних і психологічних факторів. 52% робітників і службовців, 63,7% інженерів підкреслили, що вихованню господарського ставлення до виробництва сприяє психологічний клімат. 30—45% опитаних вказали на важливість впевненості працівника в тому, що його ініціатива і пропозиції будуть помічені, вивчені і, по можливості, впроваджені у виробництво. Близько 50% робітників і 33% ІТП відзначили важливу роль соціалістичного змагання в реалізації ініціативи. 45,3% робітників і 36% ІТП вважають, що чільне місце у формуванні властивості «господар виробництва» займає ідейно-політичне виховання членів колективу.

Отже, можна відзначити важливу роль ідейно-політичного впливу на формування у трудівників господарського ставлення до виробництва. Особливий інтерес викликає аналіз шляхів найефективнішого (згідно з думкою членів трудового колективу) впливу цього фактора.

Так, найбільш вагомим є приклад комуністів у виконанні свого обов'язку як господаря виробництва, що зазначили 90% робітників і 70% ІТП. Значний вплив прикладу товаришів (це відзначили 81,3% робітників і 84% ІТП), керівників (відповідно 76,6% і 77%) і передовиків виробництва (66,6% і 62,0%).

На формування у трудівників господарського ставлення до виробництва помітно впливає наставник (так твердять 65,3% молодих робітників і 56% молодих інженерів і техніків). Багато робітників і ІТП (відповідно 65,3% і 58%) відзначили важливість організаторської діяльності громадських організацій. Слід підкреслити значення традицій колективу (на їх роль вказали 52% робітників і 70% ІТП) та сім'ї (відповідно 53,4% і 66%).

Таким чином, господарське ставлення до виробництва і справ колективу формується і розвивається під впливом сукупності факторів. І хоча всі вони взаємозв'язані, нас найбільше цікавить виховний вплив.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виробити окремі практичні заходи щодо формування у членів трудових колективів властивості господаря виробництва. Особливу роль в орга-

нізації виховання відіграє рівень інформованості. На жаль, загально-політичний рівень інформованості робітників і ІТП набагато вищий, ніж рівень інформованості у справах трудового колективу. Дослідження показало, що навіть на великих підприємствах існує невідповідність між запитом на інформацію про справи колективу і його задоволенням. Наприклад, завжди цікавляться ходом соціалістичного змагання своєї бригади 74% робітників, а задоволені інформацією з цього питання лише 63%. Постійно цікавляться впровадженням нової техніки і технології на підприємстві 33%, а одержують достатню інформацію про це 26% робітників. Такий же розрив (у межах 7—15%) існує і відносно інформованості про впровадження НОП, боротьбу за економію металу і якість продукції. Що ж до таких важливих (хоча і не виробничих) сфер життєдіяльності колективу, як організація відпочинку, культурне і спортивне життя, то тут розрив між запитами на інформацію і їх задоволенням ще більший — 20—25%.

Наведені дані свідчать про необхідність більш глибокого з'ясування взаємозв'язку між запитом членів колективу і організаційним втіленням його в системі заходів. Як показало дослідження, робітники віддають перевагу не загальнозаводським і цеховим заходам, а тим, які здійснюються в первинних колективах. Лише 26,7%, робітників висловилися за проведення лекцій для широкої аудиторії з залученням відомих фахівців. Більшість же (61,3%) пропонує проводити бесіди в первинних колективах, де можна, не соромлячись, задати питання, поспорити. Значна частина робітників цієї групи вважає, що бесіду повинна проводити знайома людина, добре освідчена у справах колективу. Здавалося б, такою людиною міг би стати цеховий агітатор, але, на жаль, дослідження показало, що авторитет агітаторів недостатньо високий. Аналіз відповідей на запитання, до кого звертаються робітники за порадою і інформацією з проблем розвитку соціальної активності і докладання творчих зусиль, свідчить, що до політінформаторів звертаються 14,6% членів колективу, пропагандистів — 21,3%, лекторів — 8%, агітаторів — 16%. З тими ж запитаннями до друзів і колег звертаються 43,9%, до досвідчених фахівців — 44,3%, до керівників колективу — 44% робітників. Самостійно шукають відповіді на питання в літературі і в пресі 47,2%, радяться з активом громадських організацій — 15,8%, з рідними — 27,3% робітників.

Очевидно, що одним з варіантів вирішення питання могли б стати регулярні інформаційні виступи керівників або навіть деяких членів колективу.

Виникає необхідність індивідуалізації підходу до вирішення проблеми, що по своїй суті є всебічним урахуванням духовних і професійних характеристик особи, яка бере активну участь у житті колективу. Бажання звернутися за допомогою до това-

риша — це і є вияв потреби дізнатися про думку людини, яка не тільки може знати про хід змагання, або виробничі справи, але (і це головне) знає запитуючого і точно уявляє, на якому рівні треба дати відповідь. Дослідження показало, що кожний шостий-сьомий робітник (16—17%) висловився за індивідуальну роботу щодо формування всього комплексу властивості господаря виробництва, тому в практиці адміністрації і громадських організацій, крім існуючої форми індивідуального впливу — наставництва, ведеться пошук нових форм.

За останній час широко розгорнувся рух пропагандистів, які допомагають слухачам у складенні планових і громадських зобов'язань. Так, у Червонозаводському районі міста Харкова, де проводилося дослідження, 1250 пропагандистів з 1400 мають особисті творчі плани, близько 80% з них допомагають трудівникам в складенні соціалістичних зобов'язань, більш ніж 800 пропагандистів працюють з слухачами над питаннями поліпшення якісних показників праці. Самі ідеологічні працівники все більше переконуються в необхідності індивідуального підходу з урахуванням психологічних особливостей колективу. В процесі опиту такої думку висловило 48,3% пропагандистів, 50,7% лекторів, 46,6% політінформаторів.

Завдання полягає в тому, щоб знаходити і закріплювати інші вирішення проблеми, які містять, зокрема, ефективні індивідуальні форми роботи. Необмежені можливості вирішення цього питання криються в творчих самодіяльних колективах. Візьмемо, наприклад, такі об'єднання, як комплексні творчі бригади. В 1971 р. на підприємствах Харківщини їх було 8271, а в 1977 р. — майже 10 тис. Кількість їх учасників (робітників, організаторів виробництва, конструкторів) виросла за цей час з 21,1 тис. до 27,6 тис. чоловік. Значення бригад визначається цілим рядом змін у становищі робітників, що обумовлено впливом НТР. З одного боку, виникає потреба в подальшій диференціації поділу праці, поглибленні спеціалізації, з другого — зростає конструктивна і технологічна складність кінцевого продукту, кожний окремий робітник здійснює в такому технологічному циклі все меншу по питомій вазі продуктивну операцію. Перша обставина, якщо на неї не впливати планомірно і свідомо, може привести до односторонньої професійної спрямованості, яка знижує загальний духовно-освітній рівень робітника; друга — може породити тенденцію, що перешкоджатиме розвиткові почуття причетності до загальної справи — психологічної основи властивості господаря. У свій час Ф. Енгельс зазначав: «Суспільне ведення виробництва не може здійснюватись такими людьми... з яких кожен підпорядкований одній якій-небудь галузі виробництва... розвиває тільки одну сторону своїх здібностей за рахунок усіх інших і знає тільки одну галузь або частину якої-небудь галузі всього виробництва [1, т. 4, с. 323].

Дослідження підтвердило високу ефективність комплексних заходів. В деяких парткомах (наприклад, в парткомі ХЕМЗу) розроблено плани-графіки, які містять усю сукупність виховних заходів, що здійснюються в рамках колективу. Згідно з думкою багатьох робітників і ідеологічних працівників заводу, важливе значення мають конкурсно-тематичні вечори-портрети цехів і відділів — «Десята висота». На вечорах торкаються питань, які близькі кожному працівнику цеху. Серцевина вечорів — конкурси, і сам цеховий вечір — це своєрідна ланка в загальнозаводському конкурсі-огляді.

Великі можливості для виховання ініціативного, творчого ставлення до справи криються в школах комуністичної праці, які стали університетами робітничої доблесті. Їх мережа і аудиторія достатньо широкі. Наприклад, на Харківському турбінному заводі діє 34 школи, які відвідують 780 слухачів [10], на підшипниковому заводі і заводі «Серп і молот» — близько 50 шкіл (до 1000 слухачів) [8,9], на ХТЗ — 105 шкіл (більш ніж 3 тис. слухачів). Програма навчання органічно поєднує питання економічної політики партії і практичного вивчення передового досвіду. Однак така форма також не може охопити всього комплексу проблем виховання властивості господаря виробництва. По-перше, школи — відносно замкнуті аудиторії, причому основним джерелом знань в них, як правило, виступає лише пропагандист. По-друге, досвід свідчить, що навіть в рамках одного заводу ефективність роботи шкіл комуністичної праці неоднакова. По-третє, навіть, якщо їх програма буде оптимально реалізовуватися, то внаслідок свого основного призначення — давати певну суму політичних, економічних і професійних знань — школи не зможуть задовольнити потреб робітників у розширенні уявлень про наукові і техніко-економічні проблеми, уявлень, які визначають соціально-психологічний механізм впровадження і розвитку починів. По-четверте, внаслідок своєї специфіки школи комуністичної праці не можуть охопити всього колективу.

Тому потрібний більш широкий підхід до формування властивості господаря виробництва, коли б школа комуністичної праці повсякденно взаємодіяла з іншими формами і напрямками роботи. Комплексний характер проблеми виховання господарського ставлення до виробництва і справ колективу, специфічне при цьому переплетення і взаємодія адміністративних, організаційних і морально-психологічних факторів викликає необхідність виділення розглядуваної проблеми у самостійний напрямок роботи парторганізацій.

Потрібна також відповідна спеціалізація ідеологічних працівників. Було б доцільним, наприклад, запровадити інститут працівників з проблеми виховання господарського ставлення до виробництва і справ колективу. Такий працівник уявляється активістом, який поєднує в собі риси агітатора, спеціалізовано-

го політінформатора, керівного працівника або профспілкового організатора. Потрібні спеціалізовані і інформаційні розробки щодо розвитку починів та оптимальних напрямків їх реалізації. Цей проблемно-тематичний «вузол», як бачимо, вже теоретично має свою специфіку в поєднанні ідеологічного і організаційного моментів.

«Господар виробництва» — властивість багатопланова. Формування її мусить здійснюватись з урахуванням економічних, організаційно-адміністративних, ідеологічних та інших факторів впливу, які можуть функціонувати оптимально лише у взаємодії. В ідеологічному аспекті «ключем» до розв'язання питання є неухильне виконання вимоги постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» посилити діловитість і конкретність пропаганди і агітації, її зв'язок з життям, з вирішенням господарських і політичних завдань (Радянська Україна, 1979, 6 трав.).

Список літератури: 1. Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т. 4. 2. Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 36. 3. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с. 4. Брежнев Л. И. Советские профсоюзы — влиятельная сила нашего общества. Речь на XVI съезде профсоюзов СССР. — Правда, 1977, 22 берез. 5. Волков Ю., Червяков Ю. Трудовой коллектив — школа воспитания хозяев производства. М., Профиздат, 1977. 152 с. 6. Галаган Е. А. Формирование личности рабочего социалистического производства. Дис. на соиск. учен. степени канд. филос. наук, Днепропетровск, 1973. 197 с. 7. Темп. Багатотиражна газета Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе, 1978, 22 берез. 8. Заводська правда. Багатотиражна газета Харківського моторобудівного заводу «Серп і молот», 1978, 22 берез. 9. Голос робітника. Багатотиражна газета Харківського підшипникового заводу. 1978, 22 берез. 10. Кіровоць. Багатотиражна газета Харківського турбінного заводу, 1978, 22 берез.

А. І. УКОЛОВ

ОСОБА ПОЛІТІНФОРМАТОРА І ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ У ВИРОБНИЧОМУ КОЛЕКТИВІ

Комплексний підхід до виховання нової людини в умовах розвинутого соціалізму вимагає більш глибокого вивчення всіх взаємодіючих сторін цього процесу, визначальну роль в якому відіграють ідеологічні працівники. Партія приділяє велику увагу ідеологічним кадрам, ставить питання налагодження чіткої системи роботи з ними [2, с. 75; 3; 4]. Виходячи з завдань, висунутих партією, вчені-суспільствознавці прагнуть детально дослідити поліфункціональний механізм діяльності кожного традиційного члена ідеологічного активу — пропагандиста, лектора, агітатора. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень, спостерігається деяка нерівномірність у висвітленні тих чи інших питань. Найбільш вивчена діяльність пропагандистів і лекторів [5—9]. Є роботи, де аналізуються внутрішні елементи агітатора [10]. Водночас виховна діяльність політінформато-

ра — важливої фігури ідеологічного процесу — залишається недостатньо вивченою. Між тим дослідження показують, що роль політінформаторів в ідейно-виховній роботі у виробничому колективі невинно зростає.

Мета цієї статті — висвітлити ставлення політінформаторів до дорученої справи; виявити рівень розуміння ними важливості своєї роботи; з'ясувати об'єктивні і суб'єктивні причини, які заважають політінформаторам у повній мірі виконували свої громадські обов'язки і т. ін. Стаття написана на основі соціологічних досліджень. Так, в 1976 р. автор здійснив спостереження за процесом праці і громадською діяльністю трудящих Харківського турбінного заводу і заводу «Кондиціонер». Це дало змогу визначити психологічні елементи формування і функціонування виробничого колективу. У складі соціологічної групи Харківського міськкому партії в 1975—1977 рр. автор також брав участь у проведенні двох комплексних досліджень на ряді підприємств м. Харкова. Було опитано 350 політінформаторів і 17 організаторів політінформаційної роботи, відвідано 75 політінформацій.

В результаті було з'ясовано, що доручена громадська робота відповідає інтересам більшості політінформаторів (66,6%). Однак слід відзначити, що цілком задоволені громадським дорученням лише 39,9% опитаних, а 55,8% при нагоді не відмовилися б його помінати.

Наведені дані свідчать про те, що в організації роботи політінформатора є ще багато невирішених питань як загального, так і специфічного характеру. У їх розв'язанні важливо визначити коло мотивів, які «керують» діяльністю політінформатора. Дослідження дало змогу виділити три групи мотивів. До першої ми віднесли мотиви, якими керуються політінформатори з високим рівнем суспільної свідомості. Значна частина опитаних (30—40%) відповіла: «Я виконую цю роботу, розуміючи її велику політичну важливість»; «Мене приваблює можливість активно боротися за виховання нової людини».

До другої групи віднесено мотиви, реалізація яких дозволяє політінформатору вдосконалювати особисті якості. На питання «Які мотиви лежать в основі вашої політінформаційної діяльності?» були одержані відповіді: «В процесі цієї роботи я маю можливість постійно підвищувати свій ідейно-теоретичний рівень»; «Це дає змогу вдосконалювати свої ділові якості» і т. д. Такими мотивами керуються приблизно 50—60% опитаних політінформаторів.

Третя група мотивів відбиває, головним чином, негативні риси особи політінформатора з точки зору суспільних інтересів, що знайшло відображення в таких відповідях: «Ця робота сприяє підвищенню мого авторитету в колективі і просуванню по службі». Такими мотивами керується незначна частина політінформаторів (8—10%).

Важливо нейтралізувати мотиви другої групи і усунути мотиви останньої, які духовно збіднюють політінформатора, заважають йому об'єктивно оцінити своє місце в колективі. Такі мотиви, як правило, вступають у суперечність з об'єктивною дійсністю, приводять до психологічної нестійкості і невдоволеності своїм громадським дорученням.

Таблиця 1

Викликає інтерес оцінка політінформаторами основних труднощів, що зустрічаються в процесі їх роботи (див. табл. 1).

Труднощі в роботі політінформатора

Розглянемо таку причину невдоволеності політінформатора своєю роботою, як відсутність інтересу до політінформації з боку слухачів. Спостереження і інтерв'ю свідчать, що інтерес до політичної інформації великий. Більше того, ми не виявили жодного робітника або інженерно-технічного працівника, який би байдуже ставився до неї. Цілком очевидно, що причину відсутності інтересу слід шукати в роботі самого політінформатора. В тих колективах, де політінформатори піклуються про зміст бесід, віддають своїй громадській діяльності всі знання, вміння переконувати, успіх політінформації забезпечений.

Причина труднощів	% політінформаторів, що вказали на зазначені труднощі
Недостатня інформація з актуальних питань	29,6
Відсутність належних умов для ведення політінформації (шум, погане приміщення тощо)	17,1
Відсутність інтересу до політінформації з боку слухачів	16,2
Погано поставлене навчання політінформаторів	15,8
Слабка методична підготовка	15,7
Нестача загальнотеоретичних знань	14,3
Незнання специфіки і основних принципів ведення агітаційно-пропагандистської роботи	14,4
Недостатня підготовленість слухачів	13,9
Байдужість з боку адміністрації	8,6
Погана організація політінформації у колективі (часті зриви, нестача часу, відсутність графіків і т. д. На факти періодичного зриву або переносу політінформації вказали 47,3% політінформаторів)	5,9
Цій роботі приділяється мало уваги з боку громадських організацій	3,6

У зв'язку з цим слід зауважити, що в умовах розвинутого соціалізму, коли загальноосвітній рівень трудящих досяг значної висоти, неправомірно розглядати маси лише як об'єкт виховного впливу, без урахування їх творчої активності.

Характерне в цьому зв'язку ціннісне ставлення слухачів до елементів одержаної інформації. Під час соціологічних досліджень ми прослухали 75 бесід політінформаторів і після кожної брали вибіркові (з 5—6 слухачами) інтерв'ю. Нас цікавило два питання: по-перше, знання того чи іншого факту або явища і оцінка його слухачами, по-друге, рівень задоволення одержан-

ною інформацією. Виявилося, що 65—70% опитаних знайомі факти, наведені політінформатором, однак цікавилися більш глибоким їх аналізом, тим, наскільки «далі» цих фактів піде політінформатор, чи наведе він додаткові дані. Інакше кажучи, слухачів цікавив внутрішній «підтекст» фактів і явищ, а не просте їх нагромадження. Тому результатами бесід, які ми відвідали, були задоволені лише 50% слухачів.

Напрошується висновок про те, що політінформатор повинен знати рівень інформованості аудиторії, по яких каналах надходить інформація тощо. Більше того, завдання політінформатора полягає в тому, щоб «відсилати» слухачів до тих чи інших джерел для детальнішого ознайомлення з явищами і подіями, які викликають найбільший інтерес.

Особисті якості політінформатора відіграють визначальну роль в удосконаленні політичної інформації в колективі. Тому в процесі дослідження ми ставили завдання якомога повніше виявити ці якості і намітити шляхи поліпшення роботи політінформаторів. При цьому вивчалася думка трьох зацікавлених категорій осіб: слухачів, самих політінформаторів і організаторів політінформаційної роботи. Результати дослідження зведено в табл. 2.

Як видно в таблиці, опитані по-різному оцінюють роль якостей особи політінформатора. Слухачі на перше місце ставлять уміння працювати з людьми. Самі ж політінформатори, як і організатори, ставлять цю якість на друге місце. Ми вважаємо, що вміння працювати з людьми (маються на увазі тактовність, товариськість) — це лише передумова розкриття ідей, що містяться в інформації, для чого необхідно в першу чергу мати глибокі і різнобічні знання і вміння донести їх до слухача. Дані ж таблиці свідчать, що глибокі і різнобічні знання, компетентність, на думку слухачів, властиві менш ніж половині політінформаторів. Більш критичну позицію по відношенню до себе зайняли самі політінформатори: лише 28,8% їх вказали на наявність такої якості.

Водночас 54% організаторів вважають, що ця якість властива політінформаторам у повній мірі. Очевидно, що організатори політінформацій переоцінюють досягнуті результати вдосконалення особистих якостей політінформаторів. Це може стати перешкодою на шляху дальшого вдосконалення політінформаційного процесу в виробничому колективі.

Розглянемо таку важливу якість, як уміння політінформатора аргументовано викладати матеріал. 19,9% слухачів вважають, що воно в повній мірі властиве політінформаторам. Такої ж точки зору дотримуються відповідно 28,5% політінформаторів і 44,6% організаторів. Як бачимо, і тут існує чималий розрив в оцінках. Це означає, що для вдосконалення політичної інформації у виробничому колективі є невикористані резерви.

Таблиця 2

Якості, властиві політінформаторам (в оцінці категорій, осіб, що беруть участь у політінформаційному процесі)

Зміст якостей	Слухачі		Політінформатори		Організатори		Різниця в оцінках		
	%	Рангове місце якості	%	Рангове місце якості	%	Рангове місце якості	Слухачів і політінформаторів	Слухачів і організаторів	Політінформаторів і організаторів
Глибоке і різнобічне знання освітлюваних питань	38,1	IV	28,8	XII	54,0	VIII	+ 9,3	-15,9	-25,2
Аргументованість і конкретність викладу	19,9	XI	28,5	XII	44,6	XIII	- 3,6	-24,7	-15,9
Логічність і чіткість думки	31,5	X	45,9	III	61,0	V	-14,4	-29,5	-15,1
Доступність викладу	44,4	III	66,5	I	76,4	I	-22,1	-32,0	- 9,9
Здатність оволодіти увагою слухачів	33,7	VI	51,2	VII	59,5	VI	-84,0	-25,9	-14,6
Творчий підхід до постановки проблеми і її аналізу	20,2	XIII	31,5	X	46,1	XII	-11,3	-25,9	-14,6
Вміння допомогти слухачам розібратися в складних проблемах	33,2	VII	43,8	IV	64,4	IV	-10,6	-31,2	-20,6
Здатність виступати, не читаючи тексту	33,2	XI	42,5	IX	49,5	XI	-10,3	-17,3	- 7,0
Вміння аналізувати події	22,6	XII	40,1	VI	51,5	X	-17,5	-28,9	-11,4
Загальна ерудиція	24,5	X	28,9	XI	57,3	VII	-44,4	-32,8	-28,4
Культура мови	27,8	VIII	31,6	VIII	52,7	IX	- 8,3	-24,9	-16,6
Вміле пов'язання матеріалу бесіди з питаннями життя колективу	39,4	II	46,9	V	70,6	III	- 7,5	-31,2	-23,7
Товариськість, тактовність	40,3	I	58,1	II	71,1	II	-17,4	-30,8	-13,0
Ефективність використання технічних засобів і наочних посібників	15,6	XIV	19,1	XIV	24,4	XIV	- 3,5	- 8,8	- 5,3

Викликає інтерес думка організаторів політінформаційної роботи про інші параметри якісних характеристик політінформаторів. Так, вони вважають, що основний недолік політінформаторів — невміння знайти достатній обсяг інформації.

Організатори критично оцінили також ораторську майстерність політінформаторів: 32,02% з них зазначали, що низька культура мови властива 10—30% політінформаторів. Більшість політінформаторів критично ставиться до своїх оратор-

ських здібностей і тому робить висновок, що в умовах епізодичного навчання високої ораторської майстерності не набудеш. Але це хибна думка. За нею криється небажання окремих політінформаторів вдосконалювати свою ораторську майстерність.

Слід звернути особливу увагу на оцінку якостей політінформаторів слухачами, які безпосередньо відчувають рівень ефективності політінформацій. Характерно, що більше половини політінформаторів в оцінці слухачів не відрізняються глибиною і різнобічністю знань з освітлюваних проблем.

Таким чином, вимоги слухачів до політінформаторів умовно можна розділити так: по-перше, наявність знань (знання теорії марксизму-ленінізму, положень, розроблених XXV з'їздом КПРС, обізнаність з найбільш важливими і принциповими проблемами розвитку суспільних наук), загальна ерудиція; по-друге, методична майстерність, вміння дохідливо і переконливо роз'яснювати ті чи інші події і явища. В політінформаційній роботі методична майстерність виражається в розумінні того, як відбувається сприйняття і осмислення людиною інформації, яким законам підпорядковане мислення, який механізм перетворення знань у переконання, в чому полягають характерні риси конкретної аудиторії. Тобто йдеться про вміння передати свої знання іншим. І, нарешті, третя вимога — це авторитетність, що розуміється як сукупний показник зрілості політінформатора. Авторитетність останнього складається з таких якостей, як висока професійна підготовка, відповідальне ставлення до дорученої справи, тактовність і доброзичливість.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що умовою вдосконалення політичної інформації у виробничому колективі, підвищення її ефективності є залучення комуністів, комсомольських працівників до виконання цієї відповідальної ідеологічної роботи. В. І. Ленін вказував на необхідність наполегливої роботи з ідеологічними кадрами, рекомендував «старатися якнайповніше проводити поділ праці, пам'ятаючи, що для різних сторін революційної роботи потрібні різні здібності, що іноді людина, яка зовсім не годиться в організатори, буде незамінним агітатором...» [1, т. 7, с. 14].

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібр. тв., т. 7. 2. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с. 3. «О работе по подбору и воспитанию идеологических кадров в партийной организации Белоруссии». Постановление Центрального Комитета КПСС 5 июня 1974 г. — В кн.: КПСС о формировании нового человека. Сб. документов и материалов (1965—1976). М., Политиздат, 1976. 456 с. 4. «О мерах по улучшению подготовки и переподготовки журналистских кадров». Из постановления Центрального Комитета КПСС 20 янв. 1975. — В кн.: КПСС о формировании нового человека. Сб. документов и материалов (1965—1976). М., Политиздат, 1976. 5. Пропагандист-воспитатель. Сб. статей. М., Московский рабочий, 1976.

136 с. 6. *Мастерство пропагандиста: опыт, проблемы, пути совершенствования.* Таллин, 1975. 282 с. 7. *Сахаров В. Р.* Психология и личность пропагандиста. М., Московский рабочий, 1971. 88 с. 8. *Левин А. М.* Лектор и аудитория. М., Политиздат, 1964. 119 с. 9. *Медведев М. В.* Мастерство лектора-международника (в помощь молодому лектору). Л., 1965. 48 с. 10. Агитатор — политический боец партии. Сб. статей. М., Политиздат, 1974. 128 с.

В. А. ЧИЖИКОВ

МІСЦЕ І РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОЇ СПІЛЬНОСТІ В СТАНОВЛЕННІ РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ

Важливою рисою зрілих соціалістичних суспільних відносин, що склалися в нашій країні внаслідок побудови розвинутого соціалізму, є утвердження нової історичної спільності людей — радянського народу. В тезах ЦК КПРС «До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», постанові «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», у доповіді тов. Л. І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік», матеріалах XXIV і XXV з'їздів партії дана багатогранна характеристика радянського народу як нової історичної спільності. Ця особливість соціалістичного суспільства на даному етапі його розвитку відображена в новій Конституції СРСР [11, с. 4].

«У спільній праці, в боротьбі за соціалізм, у боях за його захист народилися нові, гармонійні відносини між класами і соціальними групами, націями і національностями — відносини дружби і співробітництва», — підкреслювалося на XXIV з'їзді КПРС [5, с. 87].

XXV з'їзд КПРС зазначив, що в основі радянського народу як нової спільності лежить союз робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції, дружба всіх націй і народностей країни [6, с. 541]. Тим самим було підкреслено, що на етапі розвинутого соціалізму радянський народ втілює в собі єдність соціально-класової та інтернаціональної спільності людей.

Виникнення радянського народу не означає відмирання класів чи злиття націй. Нова історична спільність не є також надкласовою або наднаціональною надбудовою. Це — цілний, живий соціальний організм [19, с. 21—22], міцний сплав класів, соціальних верств, націй і народностей, які продовжують розвиватися як органічні частини нової спільності. Втілюючи в собі спільність класів і націй у багатонаціональній країні, радянський народ є більш широкою спільністю, ніж окремих класів чи націй. Тому до соціально-класових чи національних спільностей він відноситься як ціле до частини, загальне до окремого, характеризує якісно новий ступінь їх взаємовідносин, які базуються на міцній єдності інтересів, цілей і дій.

Безумовно, радянський народ зберігає загальні риси з національними і соціально-класовими спільностями. Останні, зокрема, мають також об'єктивний характер, ядром їх є робітничий клас — провідна соціально-політична і продуктивна сила радянського суспільства [17, с. 47] та ін.

Розглядаючи питання про співвідношення соціально-класових і національних факторів у генезисі радянського народу, слід керуватися вказівкою марксизму-ленінізму на пріоритет класового над національним. Вказуючи на необхідність постановки національного питання на класовий ґрунт, В. І. Ленін мав на увазі не тільки його розв'язання з позицій пролетаріату, але й визначальну роль класів у діалектичному зв'язку класових і національних відносин. Поділ суспільства на нації сам по собі не породжує протилежності національних інтересів [2, т. 7, с. 225].

Характер взаємовідносин націй залежить від їх соціально-класової структури і соціально-класових відносин всередині нації. В класово-антагоністичному суспільстві соціально-класовий фактор служить роз'єднуючим началом, тому внутрінаціональні і міжнаціональні відносини будуються на нерівності й антагонізмі, відображаючи характер класових відносин. Внаслідок цього інтернаціоналізація господарського, політичного і духовного життя при капіталізмі, на яку вказували основоположники наукового комунізму, не може в умовах експлуататорського суспільства привести до утворення такої спільності людей, як радянський народ. Тільки з ліквідацією класових антагонізмів встановлюються відносини дружби і співробітництва не тільки між класами, але й між націями.

Виходячи з того, що національні відносини як форма виявлення соціальних зв'язків між людьми визначаються класовими відносинами, можна стверджувати, що в становленні радянського народу провідна роль належить формуванню його соціально-класової спільності. Вона є головним показником рівня зрілості і соціально-класових і національних відносин, оскільки її можна розглядати не лише як внутрінаціональну, але і як міжнаціональну спільність класів і соціальних груп. Формування соціалістичної співдружності робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції сприяє зближенню націй. Але оскільки згуртованість у багатонаціональній країні неможлива без класової єдності, то інтернаціональна спільність радянського народу визначається, перш за все, інтернаціональною спільністю класів.

У соціально-класовому аспекті проблема формування нової історичної спільності виступає, насамперед, як проблема згуртованості і зближення робітничого класу, селянства і народної інтелігенції в радянському суспільстві. Дороговказом у її аналізі служить ленінська вказівка на необхідність розгля-

дати кожне питання з точки зору того, як «певне явище в історії виникло, які головні етапи в своєму розвитку це явище проходило, і з точки зору цього його розвитку дивитись, чим дана річ стала тепер» [2, т. 39, с. 63].

Певна спільність є умовою виникнення і наступного розвитку самої людини. Рід, плем'я, народність, нація, клас, держава — історично відомі форми спільності. Експлуаторська держава як спільність не виключає наявності таких інтересів різних класів, що збігаються на відомих, обмежених загальних завданнях. Так, навіть будучи антагоністами, класи зацікавлені в розвитку продуктивних сил країни, захисті її від зовнішніх ворогів та ін. При цьому інтерес у різних соціальних верств і груп виявляється по-різному, як відрізняється і рівень їх участі в розв'язанні завдань, що мають загальне значення. Але капіталістичне суспільство — не конгломерат класів, соціальних груп і верств, а цільна, в певному розумінні, система, елементи якої тісно взаємодіють. Тут спостерігаються діалектична єдність і боротьба загальних і специфічних інтересів, а також цілей і завдань, що з них випливають. Однак провідне місце посідають інтереси і завдання, які роз'єднують класи, соціальні групи, протиставляючи їх у певні історичні періоди одне одному. Ні про яку міцну, тривалу спільність, що розвивається, в класово-антагоністичному суспільстві не може бути й мови.

Буржуазна державна або національна спільність залишається антагоністичною за характером, неповною за обсягом, вимушеною за формою. К. Маркс і Ф. Енгельс охарактеризували її як уявну, ілюзорну колективність, її сурогат [1, т. 3, с. 70]. Вони протиставили їй дійсну колективність революційних пролетарів, що беруть під свій контроль продуктивні сили й форми спілкування [1, т. 3, с. 70]. Таким чином, засновники наукового комунізму підкреслювали, що тільки пролетарська революція ліквідує обмеженість спільності людей і створить умови для її вільного розвитку. Так, колективізм формується в робітничому середовищі вже в умовах капіталістичного ладу в процесі матеріального виробництва і класової боротьби, але його остаточне становлення і вільний розвиток можливі тільки після повалення влади капіталу.

Отже, перехід політичної влади до рук робітничого класу — перша передумова виникнення якісно нової, соціально-класової спільності людей. Усуваючи економічну основу класових протиріч — особисту власність на засоби виробництва, — пролетарська революція створює політичні, соціально-економічні й культурно-ідеологічні умови для утвердження справжнього співробітництва класів і соціальних верств. К. Маркс і Ф. Енгельс писали, що пролетаріат, перетворюючи себе революційним шляхом в панівний клас, і, як панівний клас, скасовуючи капіталістичні виробничі відносини, тим

самим знищує умови існування класової протилежності [1, т. 4, с. 447].

Оскільки зміни суспільно-економічних формацій і відповідних їм типів історичної спільності людей зумовлені розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, глибинні основи формування радянського народу як соціально-класової спільності слід шукати в суспільній власності на засоби виробництва і соціалістичній системі господарства. Створення єдиної системи народного господарства, що є закономірністю соціалістичного будівництва, сформування спільності економічного життя і виробничої діяльності людей різних класів, соціальних верств і груп, визначають спільність їх корінних соціально-економічних і політичних інтересів, єдність ідеології і політики.

Зв'язок соціальних груп і верств з суспільною формою власності на засоби виробництва, з єдиною соціалістичною системою господарства є одним з головних консолідуючих начал [9, с. 17]. Ті фактори, що в експлуаторському суспільстві розділяють людей на антагоністичні класи — відношення до засобів виробництва, роль у суспільній організації праці, засоби і рівень одержуваного прибутку, — в соціалістичному суспільстві об'єднують трудящих.

Радянський народ як соціально-класова спільність характеризується збігом основних інтересів усіх соціальних груп і верств суспільства в усіх сферах їх діяльності: політичній, соціально-економічній, культурній, ідеологічній. «На базі спільності корінних інтересів робітників, селян, інтелігенції, — підкреслюється в Програмі КПРС, — склалася непорушна соціально-політична і ідейна єдність радянського народу» [3, с. 13].

Особливо важливого значення набуває те, що нова форма спільності втілює не тільки спільність інтересів, а, отже, єдність мети і дій класів, але і єдність їх соціально-політичного обличчя і природи. Це зумовлює її стійкість, міцність і служить передумовою дальшого вільного розвитку.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що при характеристиці загально-радянської спільності в соціально-класовому аспекті слід спиратися на такі найбільш загальні ознаки, як єдність, збіг основних цілей, корінних економічних, політичних і духовних інтересів, ідеологічних і моральних принципів, співробітництво і єдність дій класів і соціальних верств, що становлять радянський народ, а також зближення рис представників цих елементів соціальної структури суспільства. Вирішальної ваги набувають загальні, незалежні від соціальних відмінностей риси поведінки, характеру, світогляду радянських людей [13, с. 5].

Утворення такої спільності передбачав В. І. Ленін, який писав, що навмисне роз'єднання верств населення капіталізмом «повинно зникнути остаточно і безповоротно, і все суспільство повинно перетворитися в єдиний кооператив трудящих» [2, т. 37, с. 331]. Безумовно, становлення нової, соціально-класової спільності — складний і тривалий процес. Питання про його хронологічні рамки і періодизацію слід вирішувати, виходячи з того, що він є складовою частиною загального процесу становлення нової історичної спільності людей. В науковій літературі нема єдиної думки щодо часу формування радянського народу. Однак можна виділити дві основні точки зору. Одні дослідники вважають, що нова історична спільність людей в основному склалася до кінця перехідного періоду, в один етап, який завершується з побудовою в СРСР в основному соціалістичного суспільства [15, с. 145; 18, с. 17, 179].

На думку прихильників іншої точки зору становлення радянського народу пройшло два основних етапи і охоплює перехідний період і період побудови розвинутого соціалістичного суспільства. Утвердження нової історичної спільності ці дослідники пов'язують з повною і остаточною перемогою соціалізму, зрілим соціалізмом [14, с. 124; 16, с. 9].

Перемога соціалізму в СРСР мала вирішальне значення для формування загальнорадянської спільності людей, оскільки вже була створена соціалістична економіка, завершено перетворення соціально-класової структури, соціально-класових і національних відносин, утвердився марксистсько-ленінський світогляд. Це заклало основи нової соціальної і інтернаціональної спільності. Проте радянський народ як нова історична спільність є важливою ознакою розвинутого соціалізму, показником зростаючої однорідності суспільства [13, с. 5]. Він не міг, зокрема, сформуватися до повного і остаточного вирішення національного питання і закріплення інтернаціональної єдності трудящих багатонаціональної країни, раніше, ніж утвердився єдиний соціалістичний образ життя. Формування радянського народу невіддільне також від переростання робітничо-селянського союзу в міцний союз цих класів з народною інтелігенцією, а держави диктатури пролетаріату — в загальнонародну державу.

Не випадково висновок про формування нової історичної спільності КПРС зробила тільки в 50-х роках, коли в країні був побудований розвинутий соціалізм. Зокрема, вказівка на те, що в СРСР склався радянський народ — нова історична спільність людей різних національностей, що мають загальні риси, — є в матеріалах XXII з'їзду КПРС [4, с. 153].

У процесі формування спільності класів і соціальних верств також простежуються два основних етапи. Внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в нашій

країні утверджуються принципи соціальної рівності й справедливості [12, с. 8]. На основі соціалістичного перетворення економіки і розвитку суспільного виробництва відбувається ліквідація одних і перетворення інших капіталістичних класів і верств в соціалістичні, формується народна інтелігенція. В суспільстві перемагають якісно нові соціальні відносини, які базуються на принципах соціалістичної взаємодопомоги і класового співробітництва. Зміни соціально-класової структури суспільства і становища робітничого класу, селянства та інтелігенції дістають логічне завершення в інтеграції їх інтересів. Важливу роль при цьому відіграє утвердження соціалістичної свідомості.

Дальша консолідація класів, соціальних груп і верств відбувається на другому етапі. Внаслідок вирівнювання ступенів економічного розвитку соціалістичних націй завершується утворення однотипової соціальної структури, яка характеризується наявністю дружніх класів і груп трудящих, єдністю їх економічних, соціально-політичних та ідейних інтересів, загальною заінтересованістю в комуністичному будівництві [7, с. 36]. Зближення суспільних умов виробництва в промисловості і сільському господарстві приводить до зближення робітничого класу з селянством за соціальною природою, місцем у суспільному виробництві, відношенням до засобів виробництва, роллю в суспільній організації праці і способами розподілу привласненої ними долі суспільного багатства. У відповідності з тенденціями розвитку соціалістичної економіки відбуваються зміни і в складі інтелігенції. Зростає, зокрема, питома вага інтелігенції, зайнятої в індустріальних галузях. У процесі виробництва вона близько стоїть до робітничого класу, що зумовлює взаємовплив цих соціальних груп, зближення їх соціально-економічних і політичних характеристик. Союз робітничого класу і селянства перетворюється в непорушний союз усіх трудящих, що відбивається в переростанні держави диктатури пролетаріату в загальнонародну державу. Завершується формування єдиного соціалістичного способу життя, який об'єднує трудівників незалежно від їх класової чи національної приналежності.

З побудовою розвинутого соціалізму соціальне обличчя радянського суспільства на основі динамічного розвитку економіки набуває нових рис, знаменуючи завершення процесу формування нової історичної спільності людей. Зближення соціальних груп і верств, подальше стирання соціально-класових відмінностей закономірно приводить до поступового переростання загальнонародної спільності в соціально-однорідне суспільство. У світлі марксистсько-ленінського визначення комунізму як безкласового ладу радянський народ у соціально-класовому аспекті є певним ступенем на шляху до консолідації людського суспільства, однією з історичних форм його

розвитку від класового суспільства до безкласового. Можна припускати, що радянський народ як соціально-класова спільність стане соціальною однорідністю раніше, ніж відбудеться повне злиття націй, бо стирання національних відмінностей — значно триваліший процес, ніж стирання класових граней [3, с. 99].

Отже, становлення спільності класів, соціальних груп і верств — закономірний результат економічних соціалістичних перетворень, властивих соціалізму. Цій спільності належить провідна роль в генезисі радянського народу як нової історичної спільності людей.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 3, 4. 2. *Ленін В. І.* Повне збір. тв., т. 7, 15, 37, 39. 3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1975. 144 с. 4. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет, ч. I. М., Политиздат, 1962. 608 с. 5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с. 6. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 288 с. 7. 50 лет Великой Октябрьской социалистической революции. Постановление Пленума ЦК КПСС. Тезисы ЦК КПСС. М., Политиздат, 1967. 64 с. 8. К 100-летию со дня рождения В. И. Ленина. Сб. документов и материалов. М., Политиздат, 1970. 168 с. 9. О подготовке к 50-летию образования Союза Советских Социалистических Республик. Постановление ЦК КПСС от 21 февраля 1972 года. М., Политиздат, 1972. 30 с. 10. О 60-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции. Постановление ЦК КПСС от 31 января 1977 года. М., Политиздат, 1977. 32 с. 11. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 60 с. 12. *Брежнев Л. И.* Великий Октябрь и прогресс человечества. Доклад на совместном торжественном заседании Центрального Комитета КПСС, Верховного Совета СССР и Верховного Совета РСФСР 2 ноября 1977 года. М., Политиздат, 1977. 32 с. 13. *Брежнев Л. И.* Исторический рубеж на пути к коммунизму. — Проблемы мира и социализма, 1977, № 12, с. 3—10. 14. *Джунусов М.* Общественный прогресс и национальные отношения. Алма-Ата, Казахстан, 1976. 124 с. 15. *Ким М. П.* Советский народ — новая историческая общность. М., Политиздат, 1972. 263 с. 16. Новая историческая общность людей: сущность, формирование, развитие. М., Мысль, 1976. 438 с. 17. *Семенов В. С.* Новые черты социального облика советского общества. Вопросы философии, 1977, № 10, с. 46—62. 18. Советский народ — новая историческая общность людей. М., Наука, 1975. 520 с. 19. *Федосеев П. Н.* Советский народ — строитель коммунизма. — Вопросы философии, 1977, № 7, с. 18—29.

М. І. СА З О Н О В, д-р філос. наук, І. Є. Т К А Ч Е Н К О,
канд. екон. наук, А. Д. Д М И Т Р И Ш И Н

КРИТИКА БУРЖУАЗНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРОТИСТАВЛЕННЯ ВИРОБНИЦТВА СПОЖИВАННЮ ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

(На прикладі французького «радянознавства»)

Марксизм-ленінізм — могутня ідейна зброя робітничого класу в боротьбі за революційне оновлення світу. Намагаючись перешкодити поширенню ідей комунізму, буржуазні ідеологи у протигау марксизму-ленінізму вигадують числен-

ні соціальні доктрини, що перекручують суть суспільного розвитку при соціалізмі.

У Звітній доповіді ЦК ХХV з'їздові КПРС Генеральний секретар Центрального Комітету партії тов. Л. І. Брежнев зазначав: «У боротьбі двох світоглядів не може бути місця нейтралізму і компромісам. Тут потрібна висока політична пильність, активна, оперативна і переконлива пропагандистська робота, своєчасна відсіч ворожим ідеологічним диверсіям» [6, с. 83].

Намагаючись перекрутити суть розвитку першої фази комунізму, буржуазні ідеологи використовують все більш витончені засоби наклепу і фальсифікації. Так, вони докладають чимало зусиль, щоб за допомогою наукоподібних тезів перекрутити природу взаємозв'язку виробництва і споживання при соціалізмі, довести «переваги» капіталізму. Тому критика поглядів буржуазних ідеологів і концепцій правого і «лівого» ревізійнізму з питань комуністичного будівництва в СРСР має важливе значення.

Основний економічний закон соціалізму, будучи законом взаємозв'язку зростання суспільного виробництва і народного споживання, найбільш повно виявляється в умовах зрілих соціалістичних відносин, коли рішучий поворот до інтенсивних методів розвитку економіки, якісно новий рівень і величезні масштаби виробництва дозволяють безпосередньо вирішувати завдання створення матеріально-технічної бази комунізму, забезпечувати неухильне підвищення добробуту трудящих. Відбувається не лише зростання, але й зближення життєвого рівня всіх класів і верств радянського суспільства. Розвинутому соціалізму притаманне посилення взаємозв'язків виробництва і споживання, що створює нові можливості для реалізації основних соціально-економічних завдань, висунутих Програмою КПРС, ХХІІІ, ХХІV і ХХV з'їздами партії.

Буржуазні економісти і соціологи намагаються заперечувати взаємозв'язок виробництва і споживання при соціалізмі, твердячи, що задоволення потреб особи не є метою соціалістичної економіки. В арсеналі псевдонаукових доктрин антикомунізму помітне місце займає концепція протиставлення виробництва споживанню, яка є спробою довести існування в соціалістичному суспільстві властивого капіталістичній економіці антагоністичного протиріччя між нагромадженням і споживанням. Це видно на прикладі «праць» французьких «радянологів», які намагаються заперечувати зближення життєвого рівня всіх класів і верств радянського суспільства зростаюче задоволення соціальних, духовних і матеріальних потреб трудящих. Французькі «радянологи» протиставляють рівні розвитку важкої промисловості і сільського господарства, оплати праці робітничого класу і колгоспного селянства, твердять про відносно низький рівень життя населення в ціло-

му. Політична мета таких вигадок полягає в тому, щоб викликати невдоволення трудящих соціалістичних країн, упередження проти соціалізму у певної частини населення капіталістичного світу, запобігти можливості некапіталістичного розвитку молодих незалежних держав.

Французькі «радянологи» визнають, що в порівнянні з до-революційним періодом матеріальне становище трудящих нашої країни поліпшилося. Але, твердять буржуазні ідеологи, для більшості соціальних груп при соціалізмі типовою є «відносна бідність», яка ніби впливає із марксистсько-ленінської теорії і буде ліквідована тільки при повному комунізмі [11, с. 19]. Обгрунтувати і розвинути цю думку намагається Р. Дюмон, який вважає, що громадянам соціалістичного суспільства притаманний аскетизм у споживанні. Р. Дюмон відзначає, що піклування про добробут трудящих не є вихідним принципом функціонування радянської планової системи [12, с. 254].

Фальсифікатори твердять, що у Радянському Союзі перевага надається виробництву засобів виробництва [12, с. 51], що на практиці нібито виявляється в непропорційному розподілі капіталовкладень у різні галузі народного господарства, в тому, що більша частина наявних коштів іде на розвиток важкої промисловості. Водночас сільське господарство, легка і харчова промисловість залишаються на низькому рівні розвитку через нестачу асигнувань [11, с. 23].

Інакше кажучи, як твердять буржуазні ідеологи, метою соціалізму є саме виробництво, а людина виступає в ролі засобу його розширення. Саме таким є один з висновків Р. Дюмона в книзі «Sovkhoz, kolkhoz ou le problematique communisme» [12].

Характерно, що наведені міркування видаються за марксистську концепцію матеріального становища народу в умовах соціалізму. Ці твердження є фоном, на якому перекручується дійсне становище в сфері матеріального добробуту класів і соціальних груп соціалістичного суспільства.

Очевидно, що ці і подібні погляди буржуазних тлумачів марксизму не мають і не можуть мати нічого спільного ні з теорією наукового комунізму, ні з практикою побудови нового суспільства.

Ідея всебічного розвитку людини, хоча й була висунута ще в домарксистській соціології, наукове вирішення дістала тільки в працях основоположників наукового комунізму. «Всебічний прояв індивіда, — писали К. Маркс і Ф. Енгельс, — лише тоді перестає видаватися як ідеал, як покликання і т. д., коли вплив зовнішнього світу, який викликає у індивіда дійсний розвиток його задатків, буде взято під контроль самих індивідів, як цього хочуть комуністи» [1, с. 269]. Всебічний, гармонійний розвиток особи, що немислимий без задоволення її матеріальних і духовних потреб, набув характеру конкретного

практичного завдання в найважливіших рішеннях нашої партії. Про це йшлося вже в першій Програмі партії, яка була розроблена при безпосередній участі В. І. Леніна. В ній відзначалося, що заміна капіталістичних виробничих відносин соціалістичними дозволяє використати «планові організації суспільно-виробничого процесу для забезпечення добробуту і всебічного розвитку всіх членів суспільства» [4, с. 61].

Третя Програма КПРС, розвиваючи це положення, зазначає, що метою соціалізму є все більш повне задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб народу шляхом безперервного розвитку і вдосконалення суспільного виробництва [3, с. 15]. В Основному Законі нашої держави — Конституції СРСР записано: «Найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі — найповніше задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей» [7, с. 10].

Таким чином, у працях класиків марксизму-ленінізму, в програмних положеннях КПРС і документах Радянської держави глибоко і всебічно обґрунтований закономірний зв'язок між метою соціалізму і комунізму — всебічним, гармонійним розвитком особи, і засобом його досягнення — плановим зростанням виробництва, що забезпечує задоволення матеріальних і духовних потреб людини.

Тому міркування про те, що нібито згідно з теорією марксизму-ленінізму люди при соціалізмі повинні жити заради майбутнього, носять по суті неотомістський характер. Ці погляди слід розглядати як одну із спроб тлумачити науковий комунізм не як «філософію практики» (А. Грамші), а як різновид релігії.

Французькі «радянологи» ніби й не помічають того, що КПРС, Радянська держава не тільки проголошують настання суспільства загального і повного добробуту в майбутньому, але й постійно піклуються про задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб трудящих.

Про підвищення життєвого рівня народу за роки Радянської влади, про успіхи радянських людей у галузі науки і культури відомо всьому світу. Як приклад можна навести такі дані. Реальні доходи населення нашої країни в 1977 р. були в 5,3 раза вищі, ніж у 1940 р. У розрахунку на одного працюючого робітника і службовця з 1940 по 1977 рр. вони збільшилися в 3,7 раза, а колгоспника — в 6,2 раза [10, с. 192]. В умовах розвинутого соціалізму істотно зросли не тільки реальні доходи, але й життєвий рівень трудящих. Про це, зокрема, свідчить аналіз бюджетів сімей колгоспників і робітників. В 1940 р. вони витрачали на харчування більше половини сукупного прибутку (сім'ї робітників — 53,8%, сім'ї колгоспників — 67,3%), а в 1975 р. — відповідно 32,9% і 37,2% сукупного прибутку [9, с. 396]. Це свідчить про істотне зростання витрат на культурно-побутові потреби. Десятиліття в сфері

поліпшення добробуту радянських людей могли б бути ще значнішими, якби не винятково важкі умови, в яких здійснювався розвиток нашої країни: руйнівні війни, повоєнна відбудова господарства, необхідність витратити значні кошти на потреби оборони. Навіть Р. Дюмон змушений був визнати, що в умовах розрядки напруженості і стійкого миру громадяни СРСР жили б набагато краще.

Однак, незважаючи на труднощі, задоволення матеріальних і духовних потреб радянських людей в міру розвитку продуктивних сил неухильно зростало, набуваючи самостійного значення фактора суспільного прогресу. На XXIV з'їзді КПРС, який визначив корінні завдання економічної політики партії в умовах розвинутого соціалізму, підкреслювалося: «...Підвищення добробуту трудящих стає все більш настійною потребою самого нашого господарського розвитку, однією з важливих економічних передумов, швидкого зростання виробництва» [5, с. 47]. XXV з'їзд КПРС вказав на нові можливості у вирішенні основних соціально-економічних завдань, висунутих Програмою партії. «Це стосується, — підкреслюється в матеріалах з'їзду, — насамперед дальшого підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури — всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи, удосконаленню соціалістичного способу життя» [6, с. 45].

Теоретична безпідставність тверджень буржуазних ідеологів про нехтування потребами трудящих, про односторонню орієнтацію радянської планової економічної системи на розвиток важкої промисловості, що нібито має абсолютний характер, стає очевидною в світлі якісних зрушень в економіці розвинутого соціалізму, що виявляються в посиленні її соціальної спрямованості і реального співвідношення темпів розвитку галузей промисловості, які виробляють засоби виробництва (група «А») і предмети споживання (група «Б»).

Узагальненим показником зростаючої соціалізації економіки є зміна розподілу національного доходу на користь фонду споживання. Згідно з рішеннями XXV з'їзду партії, жовтневого (1976 р.) Пленуму ЦК КПРС частка фонду споживання в національному доході підвищиться за п'ятирічку з 73,5% до 75%. Тільки за рахунок цього перерозподілу національного доходу на задоволення потреб радянських людей буде виділено додатково 7 млрд. крб., а весь фонд споживання збільшиться на 76 млрд. крб. [8, с. 9].

Порівняння темпів зростання двох підрозділів промисловості, які виробляють засоби виробництва і предмети споживання, свідчить, що їх розвиток не протистоїть один одному, як це намагаються довести буржуазні ідеологи. Навпаки, розвиток групи «А» стає базою для зростання групи «Б». В. І. Ленін, відзначаючи важливість важкої промисловості, підкреслював:

«...В кінцевому підсумку виготовлення засобів виробництва неминуче зв'язане з виготовленням предметів споживання, бо засоби виробництва виготовляються не заради самих же засобів виробництва, а тільки заради того, що дедалі більше засобів виробництва потрібно в галузях промисловості, які виготовляють предмети споживання» [2, с. 152—153].

Оптимальне співвідношення між обома підрозділами економіки СРСР не могло встановитися відразу після перемоги соціалістичної революції. Довгий час економіка країни розвивалася при значному випередженні темпів зростання галузей важкої промисловості. Це було викликано конкретно-історичними умовами існування і завданнями Радянської держави: необхідністю захисту завоювань соціалістичної революції, подолання успадкованої від минулого вікової відсталості, досягнення за короткий строк величезного економічного, соціального і культурного прогресу.

Створення могутніх продуктивних сил, високорозвинутої матеріально-технічної бази соціалізму в СРСР дозволили черезподілити капітальні вкладення на користь легкої і харчової промисловості і сільського господарства. На цій основі стало можливим зближення темпів розвитку обох підрозділів суспільного відтворення. Так, якщо в 1961—1965 рр. зростання обсягу продукції галузей промисловості групи «А» становило 58%, групи «Б» — 36%, то в 1966—1970 рр. відповідно — 51% і 48% [5, с. 32].

Протягом десятої п'ятирічки (1976—1980 рр.) при загальному зростанні обсягу виробництва промислової продукції на 36% передбачається збільшення випуску засобів виробництва на 38%, а предметів споживання — на 32% [8, с. 40]. Заплановане деяке випередження розвитку групи «А» — закономірне. Вирішення завдань значного збільшення кількості і підвищення якості виробів народного споживання можна добитися тільки шляхом підвищення ефективності роботи легкої промисловості на базі технічного переоснащення і реконструкції підприємств, модернізації обладнання, впровадження нових високопродуктивних технологічних процесів і засобів комплексної механізації і автоматизації виробництва. Вирішення цих складних проблем передбачає подальший розвиток галузей важкої промисловості, яка була і залишається фундаментом нашої економіки.

У зв'язку з тим що розвиток галузей промисловості групи «Б» значною мірою визначається станом продуктивних сил сільського господарства, КППРС і Радянська держава накреслили і вже частково здійснили систему заходів по піднесенню сільськогосподарського виробництва. Втілення в життя аграрної програми партії, прийнятої березневим (1965 р.) Пленумом ЦК КППРС дозволило істотно підвищити його ефективність. В рішеннях липневого (1978 р.) Пленуму Центрального Комітету партії накреслена розгорнута програма, що передбачає за-

УІВ-1/4

безпечення надійного постачання населення продовольством, а промисловості — сировиною, подальше зближення матеріальних і культурно-побутових умов життя трудящих міста і села.

Важливою ланкою політики партії є перерозподіл капіталовкладень на користь аграрного сектору. «Спрямовуючи розвиток народного господарства по шляху інтенсифікації, — підкреслював у своїй доповіді на XXV з'їзді партії О. М. Косигін, — ми повинні особливо суворо стежити за додержанням народногосподарських і галузевих пропорцій. Цьому завданню відповідає продовження лінії на істотний перерозподіл нагромаджень на користь сільського господарства» [6, с. 138]. Із 320 млрд. крб. капіталовкладень, які одержало сільське господарство за всі роки Радянської влади, 213 млрд. крб. припадає на восьму і дев'яту п'ятирічки [6, с. 55]. За роки десятої п'ятирічки на розвиток сільського господарства буде витрачено 171,7 млрд. крб., що становить 27% від загального (630 млрд. крб.) обсягу капіталовкладень у народне господарство. Причому державні вклади будуть становити 115,7 млрд. крб. [6, с. 230].

Наведені дані переконують в очевидній тенденційності досліджень буржуазних вчених, які говорять про недостатню увагу Радянської держави до сільського господарства [11]. Те, що цього висновку вони дійшли дещо раніше, ніж були вироблені і почали здійснюватися найважливіші рішення КПРС по розвитку сільського господарства, ніскільки не виправдовує «радянологів», бо відомо, що суттєвою ознакою справжньої науки є здатність на основі розкритих закономірностей пояснити минуле й передбачити майбутнє. Не зумівши зробити ні того, ні другого, французькі «радянологи», як про це свідчить аналіз їх концепції протиставлення виробництва споживанню при соціалізмі, залишаються об'єктивними тлумачами марксизму тільки в своїй явві.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 3. 2. *Ленін В. І.* Повне збір. тв., т. 4. 3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. — К., Політвидав України, 1973. 4. КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференцій и Пленумов ЦК, т. 1. М., Политиздат, 1970. 5. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 6. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976. 7. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. К., Політвидав України, 1977. 8. *Байбаков Н. К.* О Государственном пятилетнем плане развития народного хозяйства СССР на 1976—1980 годы и о Государственном плане развития народного хозяйства СССР на 1977 год. М., Политиздат, 1976. 9. Народное хозяйство СССР в 1975 г. Стат. ежегодник. М., Статистика, 1976. 10. СССР в цифрах в 1977 г. М., Статистика, 1978. 11. *Chombart de Lauwe (Jean).* Les paysans soviétiques. Paris, 1961. 427 p. 12. *Dumont (René).* Sovkhoz, kolkhoz ou le problème du communisme. Paris, 1964. 380 p.